

Ђуро Вујовић

РАЗВОЈ НОП-а НА ПОДРУЧЈУ ЛОВЋЕНСКОГ ОДРЕДА ОД АВГУСТА 1941. ГОДИНЕ ДО ПЉЕВАЉСКЕ БИТКЕ*

Антикомунистички талас послје устанка

Неповољан развој догађаја који је наступио интервенцијом јаких окупаторских снага против ослобођене територије довео је устанички покрет у тежак положај. Нереална представа о брзој побједи над окупатором, која је живјела у увјерењу устаничког руководства уочи и у првим данима устанка, допринијела је дезоријентацији. На ситуацију каква је наступила није се ни помишљало па према томе нијесу предвиђене ни мјере за случај такве ситуације нити су масе припремљене за дужу борбу и евантуалне узмаке и критичне тренутке у тој борби.¹ Наступио је тренутак у Партији када се готово није умјело мислити и када је мало ко знао како и шта даље треба радити.

Док је тако било у Партији у народу су посљедице окупаторске офанзиве створиле велико незадовољство које се, уз при-

* Чланак је одјељак из рукописа *Стара Црна Гора и црногорско приморје у народноослободилачком покрету 1941—1945.*

¹ Карактеристичне су у овом погледу ријечи Стева Машановића, члана партијског руководства за ријечку општину, из писма које је поднио мјесној партијској конференцији 12. септембра 1941. Он у том писму за гледање чланова Окружног комитета уочи и у првим данима устанка каже „да другови нијесу добро процијенили ситуацију и мислили су да ће Италијани кад прва пушка пукне напустити Црну Гору. Нажалост, да поједини нијесу тако мислили ове акције би куд и камо биле постављене на здравијој основи“. Овакву констатацију Машановић поткрепљује извјесним подацима, па у писму на другом мјесту каже: „Друг Јанко Лопичић пред саме акције доноси директиву да партија у Црној Гори неће вршити акције док Совјети дођу на Балканске земље и избије револуција у Бугарској Нијесу прошла ни три дана дошао [је поново] и каже да смо пред догађајима... [и пренио] директиву да акције почињу у недјељу у 3 сата послје подне... [Ја сам] казао да је то немогуће кад нијесу ни групе обавјештене [о акциј]ама, а камоли народ. Питао сам друга [Баја Секулића] да ли се акције могу одложити [некол]ико дана. Не, одговорио је друг, [наређ]ење је за 3 сата у недјељу. Друг Бајо је објашњавао догађаје [и из]давао директиве и ја сам му [поставио] питање — друже што се има радити послје извршених акција, друг [је одговорио да] ћемо се вратити у село, орати, [копати] и играти на гумну. Овакав [одговор схватио] сам као шалу и поставио му питање да ли се друже шалиш? Не, него [ће тако] заиста бити — рекао ми је“ (АВИИ, 1—12, к. 1676).

помоћ деструктивног рада сарадника окупатора, претворило у реакцију знатног дијела маса против устаничког вођства и Комунистичке партије. Чак и у редовима комуниста у том периоду могле су се чути изјаве „да партијска руководства треба стријељати“.² По селима и општинама становништво се почело прилагођавати новонасталој ситуацији на линији контактирања са окупатором а доста често и на спремности појединаца да комунисте издају непријатељу. Једна од првих посљедица таквог става била је предаја оружја до кога је окупатор иначе у току офанзиве дошао у великим количинама (само на простору између Скадарског језера и Јадранског мора непријатељска војска је заплијенила 468 пушака, 7 пушкомитраљеза, 5 митраљеза, 2 минобацача, 192 гранате за минобацаче, 500 ручних бомби, 7 сандука експлозива и 20200 метака).³ Није познато до које количине оружја је непријатељ дошао предајом од стране устаника, али на основу неких података рекло би се да ни та количина није била мала (у Бјелицама је предато 130 пушака, у Чеву 140, у Цуцама око 50).⁴

У таквим условима дошао је у питање чак и опстанак комуниста. Због тога су они морали пријећи у илегалност, Иако детаљи у вези са таквим стањем нијесу познати за читаву територију ипак на основу неких докумената може се стећи приближна слика о положају у којем су се комунисти нашли. Навешћемо два од тих докумената који су посебно карактеристични.

Десетог августа 67 сељака из Друшића донијели су резолуцију коју су поднијели на одобрење команданту мјеста у Риједи Црнојевића. Текст те резолуције гласи: „Сељани села Друшића, строго процијенивши ситуацију и опасно стање у којему се данас налазе које је изазвано устанком бандита дана 13. јула 1941. год., стављајући се и на расположење Италијанској наоружаној војној сили, данас дана 10. августа 1941. год. на своме састанку одржаном на звано мјесто „Караков до“ којему су скупу присуствовали сви сада налазећи се сељани код својих кућа од 16—70 година старости, у намјери да прикажу своју лојалност према окупаторским властима и да би, по могућности, обезбиједили невинне породице а најстрожије казнили и осудили одметнике и породице оних који се до данас нијесу пријавили окупаторским италијанским војним властима имају част најпокорније замолити Господина команданта оружане италијанске војне силе у Црнојевића Риједи да би изволио одобрити одлуку следеће садржине:

1. да изволи одобрити избор сеоског одбора који ће у свему поступити и безусловно се покоравати италијанским војним вла-

² Зборник III, књ. 4, док. 3, Записник са мјесне партијске конференције за цетињски срез од 12. септембра 1941.

³ Исто, док. 168, Писмо Министарства спољних послова Италије од 9. августа 1941.

⁴ Архив Историјског института у Титограду (у даљем тексту АИИТ) 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње.

стима и стриктно извршавати њихова наређења у погледу проналаска и уништења одметника као и њихових јатака. У овај Одбор би ушла следећа лица: Јован Видов Газивода, главар села, Лука Шутов Дајковић, мајор у пензији, Марко Перов Краљевић, просвјетни референт Високог цивилиног комесаријата на Јетињу, Блажо Михаилов Јанковић — кмет, Филип Мишанов Јанковић, кмет, Јован Савов Стругар, кмет, Михаило Ников Ражнатовић, кмет и Блажо Николин Лопичић;

2. да се образују сеоске страже које би спречавале исхрану одметника из села и њихов долазак у село ради набавке хране, фрукта и др. и тиме их приморали на предају властима, уколико би се ови снабдијевали храном из овога села;

3. да се дана 13. ов. мј. приведу у Ријеку и интернирају сви чланови породице и кућних заједница још непријављених одметника и то: Блажа Савова Јанковића, Божа Митрова Лопичића и Влада Васова Краљевића;

4. да се прикупи сва стока и све друго покретно именованих одметника и предаде Команди италијанске војске у Ријеци и да се још непоручене и неизгореле њихове куће потпуно униште, као и све друго што се у њима налази;

5. да се сваки становник села Друшића као и других сусједних села за којег се сазнаје да прикрива стоку именованих одметника или их снабдијева са храном огласи за одметничког јатака и пријави италијанској војној команди у Ријеци;

6. да се цио овогодишњи фрукт са имовине поменутих одметника и њихових кућних заједница благовремено прибира и среди и пошто буде потпуно прикупљен и сређено пиће и остало у некој кући коју буде одбор одредио, онда да се стави на расположење, руковање и употребу италијанској војној власти;

7. да ћемо помоћу сеоских стража и патрола испитивати сумњиво земљиште где би се могли кретати одметници и у случају проналаска истих оставити одметнике под надзором како би се знало њихово кретање, а истодобно извијестити господина Команданта како би се оружјем војном силом присилили на предају.

Молимо Господина Команданта да изволи у цјелости прими-ти ову одлуку, као и изврши измјене и допуне, које би ишле у корист окупаторским италијанским војним властима.

С поштовањем“ (слиједе потписи 67 сељака).

На крају докумената дописано је: „Саопштено породицама одметника уз својеручни потпис и у присуству свједока данас 10. 8. у 5 сати по подне.

1. Васо П. Краљевић
2. Милица Т. Лопичић
3. Марија М. Лопичић“.⁵

⁵ Архив Војноисторијског института у Београду (у даљем тексту АВИИ), ЦГ — X — 3015.

Да ова резолуција није била безазлена свједочи писмо Илије Костића Нику Јовићевићу из истог периода у коме износи стање у Рвашима, селу сусједном Друшићима. То писмо гласи:

„Здраво Нико, Мислио сам да дођем код тебе тамо са још једним другом, али пошто долази тамо друг са Параца то користим прилику да ти напишем пар ријечи по њему.

Прилике код нас у Рвашима — као што ти је већ и познато — очајне су. Читаве хајке сељака — агената стражаре све раскрснице и патролишу око села. Чине скупове на којима решавају да све предузму према нашим породицима и нама, чинећи на чланове породица који нијесу интернирани пресије да одају гдје се налазимо. Под оваквим околностима наш повратак у село је немогућ. Једино користимо ноћ те тако долазимо до пар људи са којима још за сада једино можемо разговарати. То је све што се за сада може учинити, јер у селу постоји око 15 италијанских јавних шпијуна, наоружаних од стране истих, а осим тога има и неколико женских у непријатељској обавјештајној служби.

У колико залазимо ноћу у село неможемо за исхрану изнијети ништа, пошто су нам имовине под стражом, а људи са којима долазимо у везу оштећени су пљачком и паљевином као и ми да немају могућности лично да нас помогну. Тако се налазимо у тешком економском стању и пали смо на терет извјесних људи са стране који нијесу у стању ни себе да издржавају. Према предњем, — као што ћеш и сам закључити — мислимо да је наш даљи опстанак у овом положају немогућ.

Пошто је за Метерижанима била хајка и паљевина кућа другова то су нам редовне везе са истима прекидене већ неколико дана, те ако са истима имате везу јавите нам гдје и како би их могли пронаћи. Наша веза је преко друга који ће донијети ово писмо.

Молим те обавијести нас о новостима као и о новом ставу уколико је још заузет с обзиром на новостворено стање у селу (мислим на овакав поступак шпијуна и окупатора). Исто тако молим те обавијести нас о правцу одступнице односно пребацаја за случај да до истог буде морало доћи.

Како си ти? Како Бајо и други другови? Објективно ти пишем и немој да све ово сматраш за кукавичлук, јер на партијски позив за борбу спремни смо увијек дати своје животе. Мислим да ћеш нас разумјети.

Другарски поздрав за другове из Рваша
твој Илија“⁶

Стање у Доњем Цеклину било је онајтеже, али је слично било и у још неким мјестима па и читавим крајевима. О томе најбоље говори чињеница да су комунисти морали остати у иле-

⁶ АИИТ, 2757/IV 36—4/41.

галству најмање 15—20 дана, у Црмници и Паштровићима око мјесец дана а у Катунској нахији чак и до мјесец и по дана.⁷ Заједно са комунистима у илегалство је пријешао и један број осталих родољуба. У петровачкој општини број ових последњих кретао се до близу стотине, али је до њиховог преласка у илегалство дошло нешто касније поводом репресалија које је 19. августа на њиховом терену извршила једна италијанска јединица. Том приликом ова јединица је ухапсила већи број људи а ноћу између 19. и 20. августа десет извела на стријељање, од којих је шест стријељала а четворица су успјели да побјегну. До враћања ових људи кућама дошло је тек крајем октобра поводом амнестије коју је Пирцио Бироли издао у то вријеме.⁸

Антикомунистички талас којим су масе биле захваћене послје устанка у највећој мјери је био посљедица страха од репресалија непријатеља. Не треба заборавити да су села у Доњем Цеклину, у којима су поникли документи које смо цитирали и које смо узели за илустрацију стања послје устанка, највише страдала у јулским репресалијама окупатора, па је сличну реакцију становништва у овим селима било готово нормално очекивати. Догађаји су убрзо показали да су масе и даље у већини наклоњене политици Партије и циљевима народноослободилачке борбе.

*Рад на окупљању комуниста на новим задацима
и одржавање мјесних партијских конференција*

У тешким тренуцима кризе највише смисла за брзо реаговање показао је МК Цетиње. Његова активност била је стална. У првој половини августа чланови Мјесног комитета обишли су све партијске организације на терену, изузимајући партијску ћелију у Његушима која је практично престала да постоји јер су готово сви њени чланови били пали у руке окупатора.⁹ У то вријеме већ је функционисала веза и са партијском организацијом у Цетињу, коју је почетком августа успоставио један од чланова те организације (Вукашин Ивановић).¹⁰

⁷ Зборник III, књ. 4, док. 3, Записник са мјесне партијске конференције за целински срез од 12. септембра 1941; Јанко Лопичић, Ратни дневник I, 93; Др Душан Живковић, н. д., 79; АИИТ, 4987/VIII 1 г—4, Сјећања Блажа Марковића и др. — стен. биль. 1951; 8705/VIII 1 г—7, Сјећања Блажа Љутице, Јова Томовића и др. — материјал о Црмници; 4979/VIII 16—16, Сјећања Сава Бурића и Николе Поповића — стен. биль. 1951; 12687/VIII 16—41, Сјећање Ђока Вукићевића; 12644/VIII 16—38, Сјећање Данице Мариновић; 4971/VIII 16—8, Сјећања Вељка Мариновића и др. — стен. биль. 1951; 4976/VIII 16—13, Сјећања Андрије Пејовића — стен. биль. 1951; 4968/VIII 16—5, Сјећање Блажа Ломпара — стен. биль. 1951.

⁸ АИИТ, 4862/VIII 1 г—6, Праћа о устанку у петровачкој општини.

⁹ Исто, 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње.

¹⁰ Исто, 119/V 3—12/41, Извјештај бироа партијске организације у Цетињу од краја августа или почетка септембра 1941. године; 4966/VIII 16—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. биль. 1951; Анђа Шпадијер-Њара, Из илегалног рада у окупираним Цетињу, Устанак народа Југославије 1941, књ. I, 829.

Девог августа МК Цетиње је под називом Привременог цетињског војног комитета издао наредбу бр. 1 „Свима командирима чета“ да отпочну са оружаним акцијама. „Не чекати друго наређење — каже се у тој наредби — већ са акцијама *одмах* отпочети“.¹¹ Два дана касније Мјесни комитет, такође под називом Цетињског војног комитета, издао је позив народу среза цетињског да настави борбу против окупатора и његових слугу.¹² Ова два документа заснивала су се на наређењима Привремене врховне команде национално ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак, писаним у вријеме када се још вјеровало да је устанак могуће наставити односно обновити на стари начин.¹³ Због тога су остала без дјејства, јер услови за оружану борбу у том тренутку нијесу постојали. Једино је извјесно реаговање показала партијска организација у Цетињу, која је услед изолованости у току устанка била оптерећена извјесним осјећањем непотврђености. Зато је *одмах* по добијању позива Цетињског војног комитета предузела мјере да организује излазак комуниста и осталих родољуба из града а 15. августа њен представник је био у сједишту Мјесног комитета, којом приликом је тражио да се такав излазак одобри, јер по његовим ријечима, не могу дозволити да „преспавају и ову другу офанзиву“. Биро Мјесног комитета се са овим захтјевима сагласио, налажући да другови који изађу из града изведу собом љекара и изнесу што више хране, оружја, санитетског материјала, писаћих машина и др. У циљу обезбјеђења изласка Мјесни комитет је упутио у Кошарице Луку Вујовића са једном групом бораца са задатком да у случају потребе изврше препад на италијанске страже око Шпадијерског врха, куда је требало да се излази. Међутим, показало се да је излазак из града скопчан са великим тешкоћама, па се ствар отегла неколико дана, да би 23. августа друговима у Цетињу било наложено да не излазе, „обзиром на измијењену ситуацију“.¹⁴

Измјена ситуације односила се на нов став Партије према догађајима и даљем путу развоја ослободилачке борбе, који је заузет на покрајинском партијском савјетовању, одржаном 8. августа 1941. На бази анализе догађаја из јулског устанка и грешака које су у том периоду направљене као и на основу конкретног стања ово савјетовање је утврдило да у даљем развоју ослободилачке борбе треба ићи одређеном поступношћу која једино може гарантовати успјех. Констатовано је да је општенародни устанак био грешка и да се за „други устанак“ треба припремати солидно

¹¹ Зборник III, књ. 1, док. 8.

¹² Исто, док. 9.

¹³ Исто, док. 8. Позив Привремене врховне команде националноослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санџак од 27. јула 1941. на општенародну борбу против окупатора и његових помагача; док. 8, Наредба Привременог цетињског комитета од 9. августа 1941.

¹⁴ АИИТ, 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње.

и у многочему на нов начин. Припреме за тај устанак подразумејевале су свестрани идеолошко-политички и војнички рад у Партији и народу, уз истовремено извођење герилских акција односно организовање масовног герилског покрета као кичме будуће војске која ће остварити устанак.¹⁵

Период од средине августа у наредних неколико мјесеци испуњен је радом на остварењу одлука и закључака покрајинског савјетовања. У првој фази, која се завршава одржавањем мјесних партијских конференција, активност је била усмјерена углавном на повезивању и окупљању комуниста као предуслову за њихово шире дјеловање.

Прелазак комуниста у илегалство оцијењен је од стране покрајинског руководства као линија мањег отпора и секташтва у односу на масе, те су окупљање комуниста и њихово упознавање са наредним задацима предпостављали истовремено и њихову легализацију и повезивање са масама. С обзиром на различите услове на појединим теренима рад на окупљању и легализацији комуниста одвијао се неуједначеним темпом. У барском срезу због познатих догађаја око предаје већег броја комуниста ситуација је била знатно тежа. Стога су се у другој половини августа и током септембра чланови Окружног комитета већином налазили на том терену а повремено тамо су одлазили и неки од руководећих комуниста из цетињског среза (Вељко Мићуновић, Војо Биљановић, Војо Ражнатовић, Стана Томашевић и др.).¹⁶ До средине септембра ситуација у Партији донекле је сређена и створени основни услови за одржавање мјесних партијских конференција, изузев у которском срезу, са којим још није била успостављена ни веза. Због затајивања партијске организације у овом срезу у јулском устанку било је предвиђено покретање истраге која је требала да утврди чак и оправданост даљег постојања тамошњег Мјесног комитета.¹⁷

У цетињском срезу процес реактивизације комуниста од самог почетка добио је облик прегруписања снага за остварење нових задатака. МК Цетиње је већ на састанку од 15. августа, који је трајао пуних седам часова, заузео став: реорганизација у Партији „одоздо до горе“ и темељно чишћење партијских организација. До одржавања мјесне партијске конференције неколико комуниста искључено је из организације, а већи број је кажњен другим партијским казнама. Због тешких последица проузроко-

¹⁵ Ђуро Вујовић, О лијевим грешкама КПЈ у Црној Гори у првој години народноослободилачког рата, Историјски записи, 1/1967, 50—60; Исти, Покрајинско савјетовање КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 8 августа 1941. г., Историјски записи, 2/1967, 315—322.

¹⁶ АИИТ, 4987/VIII 1г—4, Сјећања Влажа Марковића и др. стен, биль. 1951.

¹⁷ Др Душан Живковић, Бока Которска и Паштровићи у народноослободилачкој борби, Београд, 1964, 100.

ваних репресалијама окупатора у Партији се иначе била проширила појава разноврсних међусобних оптуживања и пребацивања одговорности једних на друге, нарочито у ријечкој општини. Због тога су кажњавани не само комунисти који су имали слабо држање у устанку већ и они који су се истицали у овим оптуживањима и критикама. Нарочито је оштро ударано по критикама које су се односиле на партијска руководства или поједине њихове чланове. С друге стране у Партију је примљено неколико десетина нових чланова који су се као борци истакли у тринаестојулским догађајима.¹⁸

Ове промјене довеле су до извјесних преформација у структури партијских организација. Тако су у Доњем Цеклину дотадашњих седам партијских ћелија преформирани у четири.¹⁹ У соколској општини партијска ћелија са терена Бокова, Косијера и Ђиновића прерасла је у двије (једну у Бокову а другу у Косијерима), с тим што су комунисти из Ђиновића прикључени партијској ћелији у Штитарима.²⁰ У Загреди у оквиру чевске партијске ћелије формирано је засебно одјељење од 3 члана.²¹ Крајем августа у Цетињу је формиран Биро партијских ћелија на челу са Милованом Вујовићем као секретаром. Партијска организација у Цетињу бројила је у то вријеме 17 чланова, подијељених у три ћелије.²² Почетком септембра за терен Љуботиња, Грађана и Конака формиран је Међуопштински партијски биро на челу с Марком Вучковићем као руководство за партијске организације у овим општинама. Овим је партијска ћелија у Грађанима изузета из оквира барске, односно црмничке партијске организације и враћена у састав партијске организације цетињског среза.²³ У Конаку партијска организација имала је поред партијске ћелије у Очинићима и једну новоформирану у Бјелошима.²⁴

Партија је успјела да доста брзо оствари и прилично широк контакт са масама, при чем је нарочиту пажњу посветила сузбијању непријатељске активности противника народноослободилачке борбе. У томе је већ до средине септембра постигла значајне

¹⁸ Исто, 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње; Зборник III, књ. 1, док. 3, Записник са мјесне партијске конференције за цетињски срез од 12. септембра 1941.

¹⁹ АМИТ, 4967/VIII 16—4, Сјећања Блажа Јанковића и Илије Костића — стен. биль. 1951; 4973/VIII 1в—10, Грађа о устанку у ријечкој општини — стен. биль. 1951.

²⁰ Исто, 4968/VIII 16—5, Сјећање Блажа Ломпара — стен. биль. 1951.

²¹ Исто 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње; Радомир Бурић, Први пуцњи и одбрана села Устанак народа Југославије 1941, књ. III, 566.

²² Исто, 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње; 4966/VIII 16—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. биль. 1951.

²³ Исто, 4970/VIII 16—7, Сјећања Пера Прље и др. — стен. биль. 1951; 4971/VIII 1в—8, Сјећања Вељка Мариновића и др. — стен. биль. 1951.

²⁴ Исто, 1471/VIII 1в—8, Сјећања Вељка Мариновића и др. — стен. биль. 1951.

резултате. Иако су сарадници окупатора и даље били врло активни масе су у приличној мјери биле отргнуте од њиховог утицаја или су се бар пасивизирале у односу на активисте народноослободилачког покрета, тако да су разне резолуције или петиције које су у првој половини августа писане окупатору углавном остале слово на папиру.²⁵ У другој половини августа заустављен је и процес предаје оружја окупатору. Наредба Пирција Биролија од 5. августа да „све општинске и сеоске старешине, или лица која врше њихове дужности“ покупе оружје, муницију, експлозив и други ратни материјал који се налази у народу, која је растурана по општинама средином августа, прошла је углавном без ефекта и окупатор је прећутао њено неизвршење.²⁶ Оваквом развоју свакако је допринијело и то што је окупатор мање залазио по селима а био је напустио већином и она села у којима је логоровао послје устанка по 15—20 дана (Љуботињ и др.). Нешто чешће је залазио још само у насеља која су се налазила у ближој околини Цетиња и Ријеке Црнојевића и поред комуникација.²⁷

Дванаестог септембра у Ставору је отпочела рад мјесна партијска конференција за цетињски срез у присуству Блажа Јовановића делегата Покрајинског комитета, и Баја Секулића, секретара ОК Цетиње. Конференција се детаљно осврнула на рад партијске организације у периоду од именовања Мјесног комитета. Констатован је велики напредак, како у погледу повећања бројног стања партијске организације, које је скоро удвостручено, тако и у погледу њеног оздрављења и преодолијевања ранијим слабостима. За тај напредак делегат ПК одао је признање именованом Мјесном комитету. На конференцији су посебно анализирана искуства из тринаестојулског устанка. У вези са оцјеном устанка поновљена је оцјена која је дата о овом питању на покрајинском партијском савјетовању и указано на потребу ширег упознавања партијског чланства са документима овог савјетовања. Делегат ПК је подржао курс оштрог иступања према комунистима који су се дали у критиковања, истичући „да су поједини другови отишли далеко критикујући досадашње оружане акције,

²⁵ Исто, 12644/VIII 1в—38, Сјећање Данице Мариновић.

²⁶ Зборник III, књ. 4, док. 165, Наредба Пирција Биролија од 5. августа 1941; АИИТ, 350/IX 2—7/41, Реферат са потписом „Вучета“, без датума.

²⁷ Двадесет петог августа јача непријатељска колона упала је у Чешљаре, којом приликом је ухватила три герилца од којих је двојицу истог дана стријељала у селу (Машана Петричевића и Митра Јовићевића) а трећи је успио да побегне (Јанко Лопичић, Ратни дневник 1941—1942, Београд 1961, 110). Пуким случајем приликом једног таквог упада Италијана у Љуботињ остао је у животу Бајо Калуђеровић. Он је наишао на италијанску засједу која га је ранила и ухватила. У једном тренутку Бајо се истргао и дао се у бјегство. При том су га Италијани ранили и по други пут али га већ нијесу хватали. Сјутрадан су рањеног Калуђеровића, који је због великог излива крви био на измаку снаге, нашли другови и брзо му пружили помоћ, добављајући љекара из Цетиња који га је лијечио (АИИТ, 12687/16—41, Сјећање Ђока Вукићевића).

чиме се објективно падало на позиције пете колоне која говори кроз уста народа“. У таквом свијетлу прокоментарисано је и писмо Стева Машановића које је као своју дискусију прочитао на конференцији. При крају рада конференција је од 16 предложених кандидата тајним гласањем 9 изабрала у нови Мјесни комитет. Чланови новоизабраног МК били су: Вељко Мићуновић, Лука Вујовић, Јанко Лопичић, Даница Мариновић, Јово Капичић, Андро Ломпар, Војо Ражнатовић, Филип Бајковић и Петар Борозан. Сјутрадан МК се конституисао и изабрао Вељка Мићуновића за политичког а Воја Ражнатовића за организационог секретара.²⁸

Десет дана касније, у присуству секретара ОК Цетиње, одржана је у Грађанима и мјесна партијска конференција за барски срез. И на овој конференцији извршена је детаљна анализа догађаја из јулског устанка и периода непосредно послје тога и најоштрије осуђена предаја окупатору секретара МК Николе Никића која је окарактерисана као издаја, а врло оштар суд изречен је и о предаји осталих комуниста у срезу. Конференција је констатовала да су се комунисти одвојили од маса и тек у најновије вријеме почели исправљати у овом погледу, да је потребно наставити интензиван политички рад са народом и отпочети са ликвидацијом непријатеља народноослободилачке борбе који су развили јаку пропаганду против комуниста и нанијели озбиљне штете ослободилачком покрету у овом крају, да је у циљу остварења наредних задатака потребно извршити омасовљење партијске организације, да треба озбиљније приступити формирању нових и проширивању и учвршћивању већ постојећих герилских одреда и сл. Посебно је говорено о раду са омладином и женама. На крају је изабран нови Мјесни комитет у саставу: Нико Роловић, политички, Блажо Љутица, организациони секретар, Блажо Јошов Орландић, Стана Томашевић и Љубо Поповић.²⁹

²⁸ Зборник III, књ, 4, док. 3, Записник са мјесне партијске конференције за цетињски срез од 12. септембра 1941; АВИИ, 1—14/I, к. 1956, Интегрални текст записника са мјесне партијске конференције за цетињски срез од 12. септембра 1941; 1—12, к. 1676, Писмо Стева Машановића мјесној партијској конференцији за цетињски срез од 12. септембра 1941; АИИТ, 108; IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње; 56/III 2—6/41, Поздравно писмо новоизабраног МК КПЈ Цетиње Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од септембра 1941; 12644/VIII 16—38, Сјећање Данице Мариновић; 12687/VIII 16—41, Сјећање Ђока Вукићевића; Јанко Лопичић, н. д., 116—117.

²⁹ Батрић Јовановић, Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији, Београд 1960, 278—279, АИИТ, 8705/VIII 1г—7, Сјећања Блажа Љутице, Љуба Поповића и Јова Томовића — материјал о Црмници; 4987/VIII 1г—4, Сјећања Блажа Марковића и др. — Стен. биљ. 1951; 4986/VIII 1г—3, Сјећање Влада Поповића — стен. биљ. 1951.

Организационе промјене у Партији

Одржавање мјесних партијских конференција представљало је у основи резимирање искустава из устанничког периода рада Партије ради смишљенијег и организованијег настављања ослободилачке борбе у новим условима. Зато је тек наредни период у правом смислу обиљежен активношћу на реализацији закључака покрајинског партијског савјетовања. У оквиру те активности значајно мјесто заузимао је рад на организационом сређивању партијске организације, што је сматрано нужним предусловом за извршење њених укупних задатака.

Ускоро по одржавању мјесних партијских конференција наступиле су промјене у саставу руководећих партијских органа. Тридестог септембра, према одлуци ПК, ОК Цетиње је расформиран да би, према истој одлуци, МК Цетиње преузео функције новог ОК Цетиње с тим што је и даље задржао функције средског партијског руководства. Иако су се ова два руководства у принципу поклапала извјесним надопунама које су извршене направљене су одређене измјене у њиховим пленарним саставима. Биро МК Цетиње био је у исто вријеме Биро Окружног комитета, али је у пленум Окружног комитета узето неколико чланова из барског а нешто касније и један из которског среза који нијесу били чланови пленума МК Цетиње, а у пленум МК Цетиње „узети су секретари општинских ћелија ради што бољег рада, обзиром на оптерећеност бироа дизањем на степен ОК“.³⁰ Шест дана након ових промјена за секретара Окружног односно Мјесног комитета Цетиње именован је Крсто Попивоца, дотадашњи секретар ОК Никшић, који је нову дужност преузео средином октобра. Три члана ранијег Окружног комитета (Бајо Секулић, Пеко Дапчевић и Периша Вујошевић) пошли су на нове дужности на другом терену.³¹

На самом терену, у партијским организацијама, одређене организационе промјене уследили су као посљедица размјештаја кадрова, пријема у Партију нових чланова и даљег искључивања из Партије једног броја комуниста, што је рађено углавном на основу критеријума о држању људи у јулском устанку и непосредно послје тога. Ове промјене нарочито су карактеристичне за цетињски срез, с тим што су биле претежно посљедица чишћења које је вршено у Партији. Од средине августа до краја октобра из Партије је искључено 25 чланова.³² Поводом ових искључивања МК Цетиње у другој половини октобра издао је *Писмо партијцима*, у коме је објавио имена искључених са квалификацијама казне и на тај начин у неку руку означио крај једног процеса у Партији, коме је од почетка настојао да да васпит-

³⁰ АИИТ, 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње.

³¹ Исто.

³² АИИТ, 509/III 2—2/41, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 28. октобра 1941.

ни карактер, како у односу на искључене партијце тако и у односу на све остале.³³ Иначе, извјесне промјене у партијским руководствомима на терену вршене су на основу одлука Мјесног комитета, а у ријечкој, љуботињско-грађанској и соколској општини, гдје су партијске организације биле најјаче, те промјене су извршене путем одржавања општинских партијских конференција.³⁴

У барском срезу одређена диференцијација у Партији извршена је већ самим отпадањем комуниста који су се у току устанка предали окупатору. Због осјетног слабљења партијске организације у овом срезу интервенције у Партији вршене су иначе са више опрезности, тако да је чак и предаја комуниста остала формално без одлуке о њиховом кажњавању.

Пажњу партијског руководства у овом периоду скренули су такође много проблеми у вези са питањем опстанка МК Котор и формирања рејонског комитета за партијске организације у спичанској, петровачкој, светостефанској и будванској општини. Још прије устанка партијске организације у овим општинама поставиле су захтјев да се за њихов терен оснује засебан рејонски комитет. Међутим, како су ове организације биле у надлежности двају мјесних комитета то се ово питање тада није могло ријешити. Једино је, непосредно пред устанак, за партијске организације у светостефанској и будванској општини формирано рејонско повјереништво које је везано за МК Котор. Послије устанка комунисти у овим општинама поново су поставили питање формирања рејонског комитета, тражећи овом приликом да тај комитет буде везан за МК Котор. Међутим, како је опстанак МК Котор био у питању, то су делегати ОК Цетиње Вељко Мићуновић и Пеко Дапчевић, приликом њихових долазака у Паштровиће, ставили до знања тамошњим комунистима да питање формирања рејонског комитета не треба везати за МК Котор. Трећи делегат, Периша Вујошевић, који је у Паштровићима био средином септембра, саопштио је комунистима да партијску организацију у источном дијелу Боке за догледно вријеме неће бити могуће оздравити и да због тога треба да се организационо вежу за МК Бар. То исто је крајем септембра, овом приликом као одлуку ПК, паштровским комунистима саопштио Бајо Секулић. Он је одбио њихов захтјев за формирање рејонског комитета, истичући „да се ту ради о неком неповјерењу према Црмници и раду на подвојености између два племена“. Како су и послије тога комунисти из светостефанске општине одбили да се вежу за МК Бар то су шесторица искључени из Партије а неколико њих

³³ Исто, 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње, 38/II 2—5/41, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 3. новембра 1941.

³⁴ Исто, 108/IV 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње; 72/III 2—1/41, Извјештај МК КПЈ Цетиње од 1. октобра 1941.

кажњено је другим партијским казнама.³⁵ Казну о искључењу потврдио је Покрајински комитет.³⁶ Међутим, накнадно је донесена одлука да се за терен Спича, Паштровића и Будве оснује Рејонски комитет у који су ушли: Вељко Митровић, секретар, Божо Митровић, Перо Станишић, Боро Станишић и Мато Петровић.³⁷

Истовремено је текао поступак за рјешавање питања МК Котор. Почетком октобра ОК Цетиње је у Боку упутио Јова Капичића који је преко Џуца дошао у Ораховац, рачунајући да ће ту окупити чланове МК Котор. Пошто у томе није успио вратио се натраг необављена посла.³⁸ Крајем октобра Капичић је у Боку пошао преко Паштровића и почетком новембра успио да у Грбљу одржи проширени састанак МК Котор. Том приликом саслушао је чланове Мјесног комитета и још неке комунисте о јулским догађајима и истовремено их упознао са ставом да се до рјешења питања статуса МК Котор партијске ћелије у будванској и светостефанској општини прикључе МК Бар у оквиру рејонског комитета који ће се за подручје ових двију као и петровачке и спичанске општине формирати. Чланови МК Котор, незадовољни партијском истрагом и довођењем у питање опстанка њиховог комитета, своје реаговање усредсредили су углавном на противљење ставу да се партијске организације у будванској и светостефанској општини прикључе МК Бар, истичући да ове организације никад нијесу припадале томе Комитету и алудирајући уз то на његово „капитуланско“ држање послје јулског устанка. На то им је Капичић скренуо пажњу да немају нарочито право да критикују другога, јер ни њихово држање у устанку није било на висини. Нешто касније, на основу извјештаја Ј. Капичића, Покрајински комитет је донио одлуку о распуштању МК Котор, пошто је претходно неколико комуниста из которске организације искључено из Партије или кажњено другим казнама. Рејонски комитет, који је већ био формиран, проширен је након овога тако

³⁵ Исто, 71/VI 1—3/41, Жалба искључених партијаца из светостефанске општине Централном комитету КПЈ од 23. октобра 1941; 2778/IV 46—75/42, Ратна билијежница Филипа Бајковића; 87—05/VIII 1г—7, Сјећања Љуба Поповића и Јова Томовића — материјал о Црмници.

³⁶ Двадесет трећег октобра 1941. комунисти из светостефанске општине искључени из партијске организације жалили су се преко Покрајинског комитета Централном комитету КПЈ на одлуку о њиховом кажњавању. Три мјесеца касније Покрајински комитет је донио одлуку да се петорица искључених врате у Партију, а један је још неко вријеме остао ван организације (АИИТ, 71/VII—3/41, Жалба искључених партијаца из светостефанске општине од 23. октобра 1941; 511/III 1—14/42, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 22. јануара 1942.

³⁷ Др Душан Живковић, н. д., 100—101.

³⁸ АИИТ, 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње.

што су у његову надлежност укључене и партијске ћелије из Котора и Грбља.³⁹

У проблеме рада у барском срезу значајно мјесто заузимало је питање успостављања везе са Баром и Улцињом. Комунисти из Бара Иво Вучковић и Бранко Чаловић, који су се одржали у јулским догађајима, живјели су послеје устанка илегално у Созини. У другој половини септембра Чаловић је успоставио посредно везу са Баром а убрзо затим он и Вучковић, заједно са Љубом Поповићем и још два друга из Спича, пошли су у Бар и повезали се са неким симпатизерима Партије.⁴⁰ Али послеје тога ова веза је затајила за више од мјесец и по дана. За то вријеме Вучковић и Чаловић наставили су да живе изоловано у Созини.⁴¹ Средином октобра ОК Цетиње је у барски срез упутио Воја Биљановића са задатком да пожуре успостављање везе са Баром али ни он у томе није успио. Тек око 10. новембра, када се поново ступило у контакт са Вучковићем и Чаловићем, створени су услови да се овај посао обави. Ова двојица комуниста састали су се са неким пријатељима народноослободилачког покрета из Бара и споразумјели се са њима о наредном састанку који је заказан за 24. новембар.⁴² Тим поводом у Бар су отпутовали Блажо Љутица и Љубо Поповић и формирали партијску ћелију у коју су поред Вучковића и Чаловића ушли и неколико новопримљених чланова. За секретара ћелије именован је Иво Вучковић.⁴³

Што се тиче настојања МК Бар да успостави везу са партијском организацијом у Улцињу у 1941. години она нијесу уродила плодом.⁴⁴ Оптерећеност Мјесног комитета бројним организационим и другим проблемима допринијела је да се овај посао не обави.

³⁹ Зборник III, књ. 1, док. 39 и 58, Извјештаји ОК КПЈ Цетиње од 31. октобра и 13. новембра 1941; АИИТ, 38/II 2—5/41, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 3. новембра 1941; 4480/VII 3—11/42 Дневник рада ОК КПЈ Цетиње; 2778/IV 46—75/42, Ратна биљежница Филипа Вајковића, др Душан Живковић, н. д., 100—101.

Др Душан Живковић погрешно датира путовања Капичића у Боку па су погрешно датирани и догађаји везани за ова путовања.

⁴⁰ АИИТ, 12367/VIII 1г—20, Сјећање Тома Јоветића; 8705/VIII 1г—7, Сјећање Љуба Поповића — матријал о Црмници.

⁴¹ Зборник III, књ. 4, док. 10, Закључци са савјетовања ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 7. децембра 1941.

⁴² АИИТ, 78/III 3—36/41, Извјештај из Црмнице, писан око 18. новембра 1941; Зборник III, књ. 1, док. 39 и 58, Извјештаји ОК КПЈ Цетиње од 31. октобра и 13. новембра 1941; књ. 4, док. 7, Извјештај ПК СКОЈ-а за Црну Гору, Боку и Санџак од 18. новембра 1941.

⁴³ АИИТ, 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње.

⁴⁴ Зборник III, књ. 4, док. 10, Закључци са савјетовања ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 7. децембра 1941.

*Стварање територијалних јединица и формирање
Ловћенског НОП одреда*

Покрајинско партијско савјетовање, саобразно схватању о даљем путу ослободилачке борбе, утврдило је концепцију војне организације народноослободилачког покрета. Према тој концепцији у првој фази предвиђено је формирање герилских одреда, састављених од свих родољуба који су спремни да наставе борбу против окупатора, друга фаза требало је да донесе „прерастање гериле у војску“ односно стварање герилских чета и батаљона, да би се у трећој фази створиле масовне устаничке формације које ће покренути нови односно, како је у Црној Гори понекад говорено, „други устанак“ Општу команду над герилским формацијама преузео је Штаб народноослободилачких герилских (партизанских) одреда за Црну Гору, Боку и Санцак који је формиран у августу или септембру мјесецу.

Одмах по добијању докумената покрајинског савјетовања у цетињском срезу се приступило реорганизацији војних јединица односно стварању герилских одреда. На овом плану рађено је нешто у овом срезу још и прије тога. Тако је у Горњем Цеклину још крајем јула формирана герилска чета, јачине 42 борца, чије људство је до средине августа живјело у Цеклинштаку.⁴⁵ Такође је и у љуботињско-грађанској општини формирана герилска чета, чије људство у љуботињском дијелу општине до пуне легализације је живјело по мањим групама а у Грађанима по водовима (два вода од укупно 47 бораца).⁴⁶ До 11. августа људство ових чета положило је заклетву.⁴⁷ У вријеме одржавања среске партијске конференције герилски одреди у срезу бројили су око 200 бораца,⁴⁸ да би до почетка октобра нарасли на око 320.⁴⁹ У то вријеме стигло је упутство Штаба народноослободилачких герилских (партизанских) одреда за Црну Гору, Боку и Санцак о формирању и структури партизанске народне војске, која је замишљена као територијална војска, организована на племенском принципу по узору на црногорску народну војску до 1916. године. Формацијски предвиђене јединице биле су: стрељачка чета, батаљон, бригада и одред. На подручју Црне Горе, Боке и Санцака предвиђено је формирање 3 одреда и 9 бригада од којих би 7 бригада било укључено у одред а двије бригаде (Ловћенска и Лимска) остале би као самосталне формације под непосредном командом Штаба народноослободилачких герилских (партизанских) одреда, с пер-

⁴⁵ АИИТ, 4976/VIII 1в—13, Сјећање Андрије Пејовића — стен. биљ. 1951.

⁴⁶ Исто, 4970/VIII 1в—7, Сјећања Пера Прље и др. — стен. биљ. 1951.

⁴⁷ Исто; Јанко Логичић, н. д., 96.

⁴⁸ Зборник III, књ. 4, док. 3, Записник са мјесне партијске конференције за цетињски срез од 12. септембра 1941.

⁴⁹ АИИТ, 72/III 2—1/41, Извјештај МК КПЈ Цетиње од 1. октобра 1941; 108/LX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње.

спективом да и оне прерасту у одреде кад и ако за то буде било услова. Ловћенска бригада имала се формирати од људства из цетињског и барског среза и Боке Которске с тим да је чине четири батаљона: „Његошев“ у Катунској нахији, „Баја Пивљанина“ у ријечкој, љуботињско-грађанској, соколској и цетињској општини, „Јована Томашевића“ у барском срезу и четврти батаљон у Боки Которској. Према упутству формирање штабова требало је остварити одозго на доље, с тим да се штабови одреда и бригада именују, а у почетку и штабови батаљона, док остваре формацију батаљона, када су их команде чета и водова требале бирати. Штаб бригаде су чинили: командант, политички комесар и начелник штаба, а активирањем бригаде у састав штаба требали су да уђу још и обавјештајни официр, артиљеријски официр, ордонанс-официр и интендант. Штаб батаљона је предвиђен у саставу: командант, политички комесар и ађутант, док су за команде чета и водова предвиђена мјеста командира и политичких комесара.⁵⁰

Десетог октобра ОК Цетиње формирао је Штаб Ловћенске бригаде у непотпуном саставу. За вршиоца дужности команданта именован је Љубо Вучковић, поручник бивше југословенске војске, а за политичког комесара Вељко Мићуновић.⁵¹ Четири дана касније, у присуству Милована Ђиласа, делегата ЦК КПЈ, и Пека Дапчевића, члана Штаба народноослободилачких герилских (партизанских) одреда за Црну Гору, Боку и Санџак, одржан је заједнички састанак Окружног комитета и Штаба Бригаде на коме је расправљано о проблему организације војске и закључено да се што прије формирају штабови батаљона и попуне мобилизацијски спискови свих јединица у саставу Бригаде.⁵²

На основу стања на терену било је евидентно да се у догледно вријеме неће моћи формирати батаљони које је предвидио Штаб народноослободилачких герилских (партизанских) одреда. Наиме, у Катунској нахији није било могуће до 1. новембра, како је било предвиђено, формирати батаљон, а у барском срезу и Боки Которској било се још даље од такве могућности. Насупрот томе у Ријечкој нахији постојали су изгледи за формирање два батаљона.⁵³ У Горњем Цеклину и Љуботињско-грађанској још од краја јула које су у првој половини октобра, на бази новодобијених упутстава, извршиле избор својих команда, а у току је било форми-

⁵⁰ Зборник III, књ. 1, док. 19, Упутство Штаба народноослободилачких герилских (партизанских) одреда за Црну Гору, Боку и Санџак од почетка октобра 1941.

⁵¹ АИИТ, 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње; Батрић Јовановић, н. д., 308.

⁵² АИИТ, 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње; Јанко Лопчић, н. д., 132.

⁵³ АИИТ, 72/III 2—1/41, Извјештај МК КПЈ Цетиње од 1. октобра 1941; 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње.

рање герилских чета у Доњем Цеклину.⁵⁴ На тај начин упутство Штаба народноослободилачких герилских (партизанских) одреда најприје се почело остваривати на овом терену.

Осамнаестог октобра на конференцији представника села и герилских чета из Доњег Цеклина одржаној у присуству Јанка Лопичића, члана ОК Цетиње, одлучено је да се на територији Доњег Цеклина оснује засебан батаљон коме је дато име „Царев лаз“ по мјесту гдје су Црногорци 1712. године потукли војску скадарског везира. Том приликом именован је Штаб Батаљона у саставу: Нико Јовићевић, командант, Душан Петричевић, политички комесар, Илија Костић, ађутант, и Лука Ражнатовић, замјеник политичког комесара, који је требало да изврши формирање батаљона.⁵⁵ Негдје у то вријеме именован је и Штаб батаљона „Бајо Пивљанин“, у саставу: Перо Ђетковић, командант, Војо Ражнатовић, политички комесар, и Пеко Стругар, ађутант.⁵⁶ За име овог батаљона прихваћен је предлог Штаба народноослободилачких герилских (партизанских) одреда, но с тим да се формира само од људства са терена Горњег Цеклина, Добрског Села, Љуботиња и Грађана.

Деветнаестог октобра Штаб Ловћенске бригаде, достављајући упутство за организацију партизанске народне војске и прављење мобилизацијских спискова као и формуларе за мобилизацијске спискове, наредио је командантима батаљона и командирима чета да до 29. октобра доврше формацију јединица и доставе мобилизацијске спискове.⁵⁷ У међувремену, с обзиром да се показало да ће Батаљон „Бајо Пивљанин“ по бројном саставу бити за око два пута већи од Батаљона „Царев лаз“, Штаб Бригаде је узео у разматрање могућност извјесне корекције расподјеле људства у овим батаљонима како би се постигла приближна једнакост борачког састава у њима. Рачунало се да се Горњоцеклинска чета и људство из Добрског села припоје Батаљону „Царев лаз“, а да се Батаљону „Бајо Пивљанин“ прикључи Црмничка чета која је била у формирању. Ово и зато да би црмнички герилци били укључени у батаљонску формацију јер у Црмници још није било услова за формирање посебног батаљона. Сматрало се да ће до момента сазријевања услова за формирање батаљона у Црмници нарасти број бораца у љуботињско-грађанској општини, у којем случају би Батаљон „Бајо Пивљанин“ располагао довољним бројем бораца само из ове општине. Штаб Батаљона „Бајо Пивљанин“ изразио је неслагање са овом комбинацијом, предочавајући да „близина цетињских трупа диктује уједињење командовања у Љуботињско Цеклинској планини, а не обратно“, што је Штаб

⁵⁴ Јанко Лопичић, н. д., 130—134.

⁵⁵ Исто, 134; АИИТ, 4974/VIII 1в—11, Сјећање Илије Костића — стен. бил. 1951.

⁵⁶ АИИТ, 1153/IV 4ц—24/42, Мобилизацијски списак Батаљона „Бајо Пивљанин“ од 5. новембра 1941.

⁵⁷ Зборник III, књ. 1, док. 25.

Бригаде прихватио, одустајући на тај начин од корекције територијалне надлежности односних батаљона.⁵⁸

Почетком новембра штабови батаљона „Царев лаз“ и „Бајо Пивљанин“ доставили су мобилизацијске спискове својих јединица. Према извршеној формацији Батаљон „Царев лаз“ имао је четири чете од којих је једна (Трећа чета — са терена Додоша и Превлаке) била тзв. устаничка чета. Борци ове чете нијесу положили заклетву нити су носили партизанске знаке, већ су своју активизацију везали искључиво за случај устанка.⁵⁹ Бројно стање Батаљона, рачунајући и устаничку чету и чланове Штаба, износило је 101 борца: Прва чета 12, Друга чета 48, Трећа чета 14, и Четврта чета 23 борца. Батаљон је располагао са 57 пушака разних типова, 1 митраљезом, 3 пушкомитраљеза, 7 пиштоља, 41 бомбом и извјесном количином ратне спреме.⁶⁰

Батаљон „Бајо Пивљанин“ имао је такође три герилске и једну устаничку чету као и болничарско одјељење. Прва (Љуботињско-грађанска) и Друга (Горњоцеклинска) чета биле су стрељачке, Трећа чета, састављена од људства из Добрског Села, била је устаничка, а Четврта чета, комбинована од људства са читавог терена, била је митраљеска (чета пратећих оруђа). Укупно бројно стање Батаљона износило је близу 300 бораца: Прва чета 79, Друга чета 61, Трећа чета око 80, Четврта чета 60 и Болничарско одјељење 12 бораца. Батаљон је био добро наоружан. Имао је 12 митраљеза „Бреда“, 2 пушкомитраљеза, 194 пушке, 84 пиштоља и другу ратну спрему.⁶¹ Што се тиче Црмничке чете, одлучено

⁵⁸ Исто, док. 38, Писмо Штаба Батаљона „Бајо Пивљанин“ од 30. октобра 1941.

⁵⁹ АИИТ, 1154/IV 4ц—24/42, Мобилизацијски списак Батаљона „Царев лаз“ од почетка новембра 1941; 4974/VIII 1в—11, Сјећање Илије Костића — стен. биљ. 1951; Јанко Лопичић, н. д., 140—141.

⁶⁰ Исто, 1154/IV 4ц—24/42, Мобилизацијски списак Батаљона „Царев лаз“ од почетка новембра 1941.

Командни састав чета чинили су: Прва чета — Павле К. Лопичић, командир, Илија Јовићевић, политички комесар; Друга чета Благо Јанковић, командир, Божо Лопичић, политички комесар; Трећа чета — Илија Јовићевић, командир, Крцун Ражнатовић, политички комесар; Четврта чета — Иво Ђурашевић, командир, Лука Ђурашковић, политички комесар (АИИТ, 1154/IV 4ц—24/42).

⁶¹ Зборник III, књ. 1, док. 38, Писмо Штаба Батаљона „Бајо Пивљанин“ од 30. октобра 1941; АВИИ, 6—16, к. 1676, Писмо Штаба Батаљона „Бајо Пивљанин“ од 5. новембра 1941; АИИТ, 1153/IV 4ц—24/42, Мобилизацијски списак Батаљона „Бајо Пивљанин“ од 5. новембра 1941.

Командни састав чета чинили су: Прва чета — Ђуро Радоман, командир, Ђоко Вукићевић, политички комесар, Гајо Војводић, ађутант; Друга чета — Петар Лопичић, командир, Стево Машановић, политички комесар, Петар Јовићевић, ађутант; Трећа чета — Милутин Пејовић, командир, Шћепан Средановић, политички комесар, Саво Филиповић, ађутант; Четврта чета — Илија Лубарда, командир, Стево Ђ. Лопичић, политички комесар, Марко Пејановић, ађутант. Болничарским одјељењем, које је имало 11 омладинки, руководио је Иво Поповић-Ђани, апсолвент медицине (АИИТ, 1153/IV 4ц—24/42). Функција ађутанта у чети упутством није била предвиђена.

је да остане као самостална јединица, непосредно везана за Штаб Бригаде, с тим да за везу од Љуботиња до сједишта Штаба Бригаде и обратно може користити курира Штаба Батаљона „Баја Пивљанин“.⁶²

Почетком новембра штабови батаљона пројектоване народне војске именовани су и у Љешанској нахији⁶³ и барском срезу,⁶⁴ али је даљи рад на формирању јединица у оваквом облику обустављен јер су наступиле одређене измјене у организацији војске као посљедица саображавања војне организације одлукама савјетовања у Столицама од 26. септембра 1941. У Црној Гори са одлукама овог савјетовања упознати су дијелом тек у другој половини октобра, а коначно у првој половини новембра, доласком Ивана Милутиновића из Ужица, у коме је било сједиште Врховног штаба, у Црну Гору у својству делегата ЦК КПЈ и Врховног штаба, који је у тој функцији замијенио дотадашњег делегата Милована Ђиласа.⁶⁵ Према одлукама савјетовања у Столицама највећа територијална јединица била је одред, подијељен на батаљоне а ови на чете и водове. Штаб одреда и батаљон сачињавали су командант, политички комесар, замјеник команданта и замјеник политичког комесара, команду чете командир, политички комесар, замјеник командира и замјеник политичког комесара а команду вода командир вода, а евентуално и његов замјеник.⁶⁶

У вези са овим Штаб народноослободилачких герилских (партизанских) одреда за Црну Гору, Боку и Санџак преименован је 25. октобра у Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда за Црну Гору и Боку (Санџак је војнички потпао у непосредну надлежност Врховног штаба НОП одреда Југославије).⁶⁷ Истога дана Главни штаб је донио своју прву наредбу којом је подручним командама стављено у налог да се назив герилац замијени називом партизан, да се у војним јединицама уведе војнички поздрав (стиснута десна песница код сљепоочнице), да партизани носе на капама тробојни национални знак и црвену петокраку звијезду, да се у батаљонима и одредима уведе војничка застава и др.⁶⁸ Крајем октобра Ловћенска бригада је преименова-

⁶² АИИТ, 9498/V 2—7/41, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 31. октобра 1941; Зборник III, књ. 1, док. 42, Одлука Штаба Ловћенског одреда од 1. новембра 1941; док. 43, Наређење Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 2. новембра 1941.

⁶³ Саопштио Симо Радуновић.

⁶⁴ Зборник III, књ. 1, док. 173, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од децембра 1941; АИИТ, 8705/VIII 1г—7, Сјећање Блажа Љутице — материјал о Црмници.

⁶⁵ Ђуро Вујовић, н. д., Историјски записи, 1/1967, 59—60.

⁶⁶ Зборник III, књ. 1, док. 51, Наредба Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 11. новембра 1941.

⁶⁷ Исто, док. 27, Наредба Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 25. октобра 1941; док. 34, Саопштење бр. 2 од октобра 1941.

⁶⁸ Исто, док. 27.

на у Ловћенски одред а Штаб Бригаде у Штаб Одред.⁶⁹ Надлежност Штаба Ловћенског одреда поклапала се са надлежношћу ОК Цетиње, јер је територија западног дијела Боке Которске, која је до тада била у надлежности Ловћенске бригаде, стављена у надлежност Штаба Дурмиторског, односно од краја новембра Штаба Никшићког НОП одреда.

У првој половини новембра извршене су извјесне измјене у Штабу Ловћенског одреда и штабовима батаљона, прије свега укидањем функције ађутанта која по новој организацији није предвиђена, али до комплетирања састава ових штабова није дошло. У Штаб Ловћенског одреда примљен је Андрија Пејовић у својству замјеника команданта.⁷⁰ У исто вријеме именован је Штаб Катунског батаљона у саставу: Никола Поповић, командант, Благота Мићуновић, политички комесар, Перо Попивоца, замјеник команданта и Саво Бурић, замјеник политичког комесара.⁷¹ На ужем терену Катунске нахије формирана су четири партизанска вода (по један у Чеву и Бјелицама а два у Цуцама) у укупној јачини од око 65 бораца, који су представљали основ за формирање Катунског батаљона.⁷² До средине новембра у партизане се јавило још око 20—25 бораца из Његуша и Ђеклића.⁷³ Сем тога, у Цетињу је постојала илегална партизанска чета од око 100 бораца, формирана још у септембру мјесецу.⁷⁴

У барском срезу, изузимајући Црмничку чету, која је приликом формирања бројила 60 бораца а до средине новембра нарастала на око 80, није било партизанских јединица. У Приморју су постојале „дивље неорганизоване групе“ и руководства су настојала да им се ставе на чело.⁷⁵

Средином новембра, не рачунајући устаничке чете у батаљонима „Царев лаз“ и „Бајо Пивљанин“ које нијесу биле мобилне, као ни Цетињску партизанску чету која је такође формирана с планом да ступи у акцију у специјалном тренутку (у случају напада на Цетиње, општенородног устанка и сл) Ловћенски одред

⁶⁹ Исто, док. 41, Наредба Штаба Ловћенског НОП одреда од 31. октобра 1941.

⁷⁰ Саоопштио Андрија Пејовић.

⁷¹ Батрић Јовановић, н. д., 338.

⁷² АИИТ, 326/V 3—6/41, Извјештај Штаба Катунског батаљона од 5. новембра 1941; Зборник III, књ. 4, док. 5, Извјештај Штаба Катунског батаљона од око 7. новембра 1941.

⁷³ Зборник III, књ. 1, док. 58, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 13. новембра 1941.

⁷⁴ Исто, док. 60, Записник са савјетовања Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку са командантима и политичким комесарима одреда од 15. новембра 1941; АИИТ, 4977/VIII 1в—14, Сјећање Ника С. Мартиновића.

⁷⁵ Зборник III, књ. 1, док. 60, Записник са савјетовања Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку са командантима и политичким комесарима одреда од 15. новембра 1941.

је бројио око 500 партизана (Батаљон „Бајо Пивљанин“ око 220, Батаљон „Царев лаз“ око 110, Катунски батаљон око 85—90 и Црмничка чета око 80 бораца).⁷⁶ То је био доста мали број у односу на остала подручја у Црној Гори.⁷⁷

Припреме за „други устанак“

Читав организационо-политички, војни, пропагандни и други рад Партије крајем љета и током јесени 1941. године био је срачунат на покретање народних маса на општенородни устанак. Иако је на покрајинском партијском савјетовању конципирана одређена поступност у припремама за тај устанак а први мјесеци послје савјетовања показали знатне отпоре и тешкоће у окупљању маса око програма Партије на овом плану, Покрајински комитет је већ у првој половини октобра оцијенио да час устанка није далеко и да се за њега треба ужурбано припремати.⁷⁸ ОК Цетиње је на бази тога 14. октобра на састанку са представницима војног руководства на терену констатовао „да су услови за устанак сазрели и треба извршити све припреме у партијској организацији и у војсци“.⁷⁹ Неколико дана касније стигао је летак Покрајинског комитета којим се народ позива да се припреми за оружани устанак.⁸⁰

Да би се у устанку обезбиједила дисциплина на фронту и у позадини и избјегле грешке до којих је дошло у јулском устанку Окружни и Мјесни комитет Цетиње су на основу директиве Покрајинског комитета у другој половини октобра формирали резервни Окружни и Мјесни комитет⁸¹ У исто вријеме ова руководства су отпочела интензиван рад на припремама за устанак који се нарочито испољио у цетињском срезу. Тако су до средине новембра по свим селима и општинама у овом срезу одржане конференције на којима је вођена „велика дискусија о устанку“. Народу је предочавано брзо сазријевање услова за устанак, при чему се нарочито агитовало са устанком који је избио у Србији и са борбама које су против окупатора вођене у Босни. Извјештавајући о првим реаговањима на ову дискусију штаб Ловћенске бригаде у извјештају од 27. октобра пише: „Вијест о устанку у Србији, као и о томе да ми припремамо устанак у Црној

⁷⁶ Исто; док. 58, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 13. новембра 1941; Јанко Лопчић, н. д., 142.

⁷⁷ Средином новембра 1941. године Зетски НОП одред бројио је 1735, Дурмиторски НОП одред 1340 и Комски НОП одред 900 бораца (Зборник III књ. 1, док. 60).

⁷⁸ Зборник III, књ. 1, док. 22, Директива ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак из прве половине октобра 1941.

⁷⁹ АИИТ, 108/IX 2—12/41, Дневник рада МК КПЈ Цетиње.

⁸⁰ Исто.

⁸¹ Исто; 509/III 2—2/41, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 28. октобра 1941.

Гори проширене су муњевитом брзином до најзабаченијих села, много брже него што су стигли партизани да је протуре. То је изазвало све кругове на извјесну акцију, почели су састанци, конференције сељака, негдје у споразуму са партизанима, негдје крадом од њих, почело је повезивање села са селом, племена са племеном, често мимо постојећих наших веза — једном ријечју припреми устанка, о самом устанку почело се одлучивати на ширим и ужим сеоским састанцима. За све то вријеме полит-комесари наших јединица су били пред задатком да по сваку цијену правилно објасне садашњу пол. ситуацију и разбију пету колону, али, колико до сада имамо извјештаја, чак у оним селима гдје смо имали пресудан утицај (Соколска општина) расположење према блиском оружаном устанку је спласло, све више се чују коментари да је непријатељ засада бројан и утврђен, да треба да се још колико — толико причека и сл.⁸² Резервисаност према устанку нарочито се испољила у Катунској нахији у којој „непријатељи народа, противници устанка настоје свим силама да искористе грешке и слабости из прошлих оружаних акција у циљу одлагања устанка у недогледно вријеме“.⁸³ Скептични сељаци из разних крајева слушкивали су глас Катунске нахије, па су на конференцијама постављали питање: „Видите да ли је баш сада вријеме, хоће ли Катуњани учествовати?“ и сл., износећи да им је „много стало до спремности Катуњана да учествују у акцијама, пошто у њима виде једну од главних снага за ослобођење Цетиња“.⁸⁴

Прва реакција на акцију о припремама за устанак показала су да ће посао у вези с тим ићи доста тешко. Зато је политички рад појачан у још већој мјери. У крајеве у којима се политички слабије стајало ишли су најистакнутији руководиоци да у непосредном контакту са народом објасне линију Партије о скором отпочињању општенародне борбе. Тако је у Катунску нахију почетком новембра отпутовао Крсто Попивоца и одржао неколико политичких конференција у Цуцама, Чеву и Бјелицама.⁸⁵ Почев од 7. новембра у сврху пропаганде за оружани устанак коришћене су и прославе које су држане поводом двадесетчетворогодишњице октобарске револуције.

У барском срезу „теорија о устанку“ знатно је мање објашњавана, јер се партијска организација још увијек много носила са сопственим организационим и другим проблемима да би била у могућности да се широко ангажују у овом послу. Због тога није формиран чак ни резервни мјесни комитет, а у контактима са масама тек су освајани први успјеси. О томе доста рјечито говори

⁸² Зборник III, књ. 1, док. 32.

⁸³ Исто, док. 39, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 31. октобра 1941.

⁸⁴ Исто.

⁸⁵ Исто, док. 58, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 13. новембра 1941.

један извјештај из Црмнице, писан око 18. новембра. У извјештају се износи да се приступило одржавању политичких конференција по селима и да је у неким селима конференцијама присуствовало по 30—40 људи, али да у неколико села конференције још нијесу могле бити одржане. „Нијесу још одржане — каже се у том документу — у Томићима, Бољевићима, Трнову и Комарну. То су села у којима нема партијаца, па је контакт с народом био отежан. Припрема се терен да и у тим селима у најскорије вријеме одржимо конференцију, осим у Бољевићима“.⁸⁶ Чак ни прославе поводом 7. новембра нијесу могле до дана писања овог извјештаја бити одржане, сем у Брчелима и Глухом Долу.⁸⁷ Ништа боље стање није било у Паштровићима и у осталим крајевима. У извјештају ОК Цетиње од 13. новембра стање у Паштровићима окарактерисано је једном реченицом: „У Паштровићима због организационог стања које вам је познато, ни политички се не стоји добро“.⁸⁸

Анализирајући реаговања на пропаганду о блиском устанку плѣнум Окружног комитета од 28. октобра је „дошао до закључка да убрзано сазријевају услови за оружани устанак, али да се о устанку не може говорити у најближој будућности (20 до мјесец дана) с обзиром на стање у барском и которском срезу, као и на стање у Катунској нахији“.⁸⁹ Ова оцјена није била реална и очигледно је резултирала из положаја Окружног комитета који се налазио између интенција Покрајинског комитета о што скоријем покретању општенарног устанка и расположења у масама којима је идеја о блиском устанку била доста далека. Да је то тако свједочи и писмо Штаба Ловћенског одреда од 31. октобра у коме се исправно запажа да је слаб прилив у партизанске јединице у највећој мјери посљедица нерасположења маса према идеји о блиском устанку. „Према досадашњим подацима — каже се у том писму — војска је врло мало преbacила г.о бројности герилу, што је у вези са политичким стањем и са питањем устанка за сада“.⁹⁰ Међутим, Покрајински комитет, одговарајући 3. новембра на писмо Окружног комитета, вјероватно и сам у међувремену нешто више обавијештен од стране ЦК КПЈ, унио је више свијетла у схватање о устанку, примјеђујући: „Из Вашег извјештаја изгледа да сте ви у масовном раду за оружани устанак гријешили. Погрешно је одређивати термин или рок отпочињања оружаног устанка. Ситуација оружаног устанка биће резултат нашег политичког рада и степеновања акција против окупатора. Наш рад у томе правцу треба да буде интензиван, појачан у првом реду у

⁸⁶ АИИТ, 78/III 3—36/41; у документу није означено ко га пише нити коме се шаље.

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ Зборник III, књ. 1, док. 58.

⁸⁹ Исто, док. 39, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 31. октобра 1941.

⁹⁰ АИИТ, 9458/V 2—7/41.

борби против пете колоне. Стога се не може одредити рок или термин оружаног устанка. Масама треба рећи да ће оружани устанак отпочети онда када за њега буду сазрели сви објективни услови (он је тада и једино могућ, иначе би то било силовање на устанак за који не би било услова). Масама треба рећи да ће устанак отпочети у повољним политичким условима, и онда када читав народ буде за њега. Маса треба убиједити да ћемо за ту прилику потпуно и политички и организационо бити спремљени“.⁹¹

Ово објашњење унијело је више еластичности у објашњавање услова за устанак. Зато Штаб Ловћенског одреда у наређењу поводом прославе 7. новембра пише подручним командама: „Упоредо са излагањем историјског и политичког материјала у вези 7. новембра скреће се пажња политичким комесарима да правилно објасне народу данашњу политичку ситуацију, упознавајући га са нашом теоријом оружаног устанка, разбијајући забуну која је понегдје код народа унијета као да наше војне припреме значе устанак данас — сјутра, и насупрот тој теорији развити наше погледи о устанку кад за то буде прави час“.⁹²

Ово је објективно и једино било могуће. У цетињском срезу, гдје је акција о припремама за устанак масовно споровођена, народ се у већини већ био изјаснио за устанак, али кад за њега буду сазрели сви услови и кад он сам буде убијеђен да је за то дошао час.⁹³ На тој основи поред мобилних приступило се формирању тзв. устаничких јединица, које су евидентирание као формације за случај устанка. Иако су то биле само пројектоване јединице сматрало се да и оваква форма више обавезује њихове припаднике од голе ријечи, и поред тога што нијесу дозвољавали чак ни да их воде по било каквим војничким списковима.

Припреме за устанак подразумијевале су систематско и све интензивније извођење диверзантских и других акција против окупатора. Међутим, на подручју ОК Цетиње, за разлику од мање-више свих осталих крајева у Црној Гори, такве акције у ово вријеме није било могућа изводити, јер је становништво било одлучно против њих. То је био најбољи доказ колико су услови за подизање општенородног устанка били далеко од могућности. Штаб Ловћенског одреда и Окружни комитет, бојећи се да не изгубе с муком још увијек само дијелом повраћено повјерење маса, нијесу се олако олдучивали да пријеђу преко расположења тих маса, што је питање извођења оружаних акција довело у тешко рјешиву ситуацију. Главни Штаб и Покрајински комитет

⁹¹ АИИТ, 38/II 2—5/41.

⁹² Нико С. Мартиновић, Седми новембар 1941. у Црној Гори, Стварање, 10—/1947, 608.

⁹³ АИИТ 9458/V 2—7/41, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 31. октобра 1941; Зборник III, књ. 1, док. 39 и 58, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 31. октобра и 13. новембра 1941.

имали су другачије гледање на ово питање. По њима извођење оружаних акција била је најбоља политичка и организациона припрема маса за устанак. Зато је Главни штаб у другој половини октобра изричито наредио Штабу Ловћенске бригаде да на свом терену изведе једну већу акцију и чак одредио термин до кад та акција мора бити изведена.⁹⁴ Штаб Ловћенске бригаде односно Ловћенског одреда одмах по добијању овог наређења предузео је мјере да изведе акцију, предвиђајући као објект напада окупаторску посаду на Ивановим Коритима. При том је одлучио да у нападу ангажује 250—280 бораца са читаве територије Одредa с тим да већина буде из батаљона „Бајо Пивљанин“ и „Царев Лаз“.⁹⁵

Прихватајући план напада који је израдио Штаб Батаљона „Бајо Пивљанин“, Штаб Одредa издао је 31. октобра наређење подручним командама да мобилишу борце и припреме их за покрет.⁹⁶ Истовремено је обавијестио Главни Штаб о припремама за акцију, изражавајући притом бојазан да ће извођење акције изазвати непријатељске снаге из сусједних гарнизона на интервенцију „што би могло да изазове нежељену мобилизацију и развијање ширих борби на нашем сектору него би то жељели у овом моменту, а само задржавање у близини околних села ради одбране довело би у опасност наше јединице (опкољавање које је врло могуће) и овај Штаб рачуна са борбама у току самога повлачења које ће бити жешће можда него сама акција на мјесту нашег напада“.⁹⁷ Када је накнадно обавијештен од Штаба Батаљона „Бајо Пивљанин“ да непријатељска посада на Ивановим Коритима броји око 400 људи, претежно алпинаца, опремљених зимском опремом и смучкама, што је представљало двоструко већи број него што је извијачка патрола први пут процијенила, Штаб Одредa је 2. новембра упутио ново писмо Главном штабу, предочавајући му у још наглашенијој форми слабе изгледе за успјех акције.⁹⁸ Чак и ако акција успије, писао је Штаб Одредa, „неус-

⁹⁴ АИИТ, 9458/V 2—7/41, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 31. октобра 1941.

⁹⁵ Зборник III, књ. 1, док. 41, Наредба Штаба Ловћенског одреда од 31. октобра 1941; АИИТ, 9460/IV 3а—57/41, Писмо Штаба Ловћенског одреда од 1. новембра 1941; 8705/VIII 1г—7, Сјећање Јова Томовића — материјал о Црмници.

⁹⁶ Зборник III, књ. 1, док. 31 и 41, Наређења Штаба Ловћенског одреда од 27. и 31. октобра 1941; АИИТ, 9455/V 3—22/41, Извјештај Влада Пејакковића од 30. октобра 1941; 9460/IV 3а—57/41, Писмо Штаба Ловћенског одреда од 1. новембра 1941; АВИИ, 2—16, к. 1676, Писмо Штаба Батаљона „Бајо Пивљанин“ 30. октобра 1941.

⁹⁷ АИИТ, 9458/V 2—7/41, Писмо Штаба Ловћенског одреда од 31. октобра 1941.

⁹⁸ АВИИ, 3—16, к. 1676, Писмо Штаба Батаљона „Бајо Пивљанин“ од 1. новембра 1941; АИИТ, 9463/V 2—8/41, Писмо Штаба Ловћенског одреда од 2. новембра 1941.

пјех политички и штета за ствар устанка је ту ако послије ликвидације непријатељске посаде окупатор запали једно од околних села која су у непосредној близини самих операција... Ако би оставили довољан број људи за осигурање свих села прије почетка акције на Коритима онда не би имали довољно снаге за извршење задатка на Ловћену⁹⁹ У прилог мишљења да акцију не треба изводити Штаб Одрода је указао и на слабо расположење становништва подловћенских села према акцији, наводећи да је било „случајева да се пишу представке Талијанима у којима се изјављује лојалност и молбе на наше људе да се не изводе акције и сл.“¹⁰⁰

Главни штаб је инстистирао на акцији, без обзира гдје ће се извести, па је у том симслу писао Штабу Одрода: „ми мислимо да ви можете одлучити сами о томе да ли ћете акцију извести баш на томе мјесту или негдје друго. У сваком случају мора у најкраћем року једна већа добро организована акција да уследи са ваше стране“¹⁰¹ То је било довољно да се од акције на Ивановим Коритима одустане, а на другу већу акцију морало се причекати чак и неколико мјесеци.

Активност непријатеља народноослободилачке борбе

Резервисан став већег дијела становништва према народноослободилачкој борби, а нарочито према општенародном устанку, у највећој мјери је резултирао из искуства тринаестојулског устанка и тешких посљедица које су донијеле репресалије окупатора послије устанка, али томе је у великој мјери допринијела и активност непријатеља народноослободилачке борбе који су се користили објективним тешкоћама и несналажењем руководства народноослободилачког покрета у устанку и непосредно послије њега. Изузимајући један број сеператиста, који су се од првог дана окупације јавно ставили у службу окупатора, противници народноослободилачке борбе су у почетку иступали мање више тајно или под фирмом добронамјерности, те их је утолико теже било диференцирати од народа и повести борбу против њих у најконкретнијем виду. Када је Покрајински комитет, суочен са објективним тешкоћама или упућен од стране Централног комитета, ревидирао у извјесној мјери став о блиском устанку, истичући парољу „да ће оружани устанак отпочети онда када за њега буду сазрели сви објективни услови“, политичка реакција се згодно наслонила и на ову парољу говорећи кроз уста народа:

⁹⁹ АИИТ, 9463/V 2—8/41, Писмо Штаба Ловћенског одрода од 2. новембра 1941.

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ Зборник III, књ. 1, док. 43.

„Сви смо за устанак, али кад за њега дође вријеме“. Међутим, пета колона, како су активисти народноослободилачког покрета уопштеним именом називали све непријатеље народноослободилачке борбе, иде и даље од тога и све отвореније иступа против народноослободилачког покрета. Није случајно што појачана активност и све отворенија иступања непријатеља народноослободилачке борбе падају баш у вријеме припрема за општенародни устанак. У тим иступањима поред сепаратиста све више се разазнају и присталице великосрпске политичке оријентације, који су до тада, бар по селима, мање-више ћутали или су потајно радили против народноослободилачког покрета.

Подривачки рад непријатеља народноослободилачке борбе запажа се мање-више у свим крајевима. У цетињском срезу Катунска нахија била је најслабија тачка народноослободилачког покрета. Тамо се већ јавно афирмише један број противника ослободилачке борбе: Душан Вуковић, командир црногорске војске, у Бјелицама, Андрија Драгутиновић, капетан црногорске војске, у Ђеклићима, Илија Вукотић, капетан бивше југословенске војске и Никола Вукотић, учитељ у Чеву. Јово Турчиновић у Велестову и др.¹⁰² „У Општини Цуцкој — према извјештају Штаба Катунског батаљона из прве половине новембра — може се рећи да све стање зависи од Крста Поповића, у кога Цуце и сви Катуњани слијеповјерују“¹⁰³

Најекстремнији од свих у иступањима био је Душан Вуковић. У првој половини новембра на његову иницијативу одржана су два скупа у Бјелицама на којима је покушао да организује сељаке против партизана. На првом скупу инсистирао је да сељаци приме пушке од окупатора и да се формира крилашка војска,¹⁰⁴ а на другом, коме је присуствовао и Крсто Попивода, иступио је са резолуцијом „у којој се тражи да се на бјеличкој територији не изводе никакве акције, да партизани не носе пушке, да странци не пролазе кроз општину, да Бјелице сви потпишу ову резолуцију, но ако неко не потпише, сматраће се саучесником у акцији, и ако се деси да партизани некога убију да га Бјелице свете од партизана и њихових породица. И, најзад, да се омладини све ово саопшти, па ако не пристане милом наћи ће пута и начина да је присили“.¹⁰⁵ Иако су оба скупа претворена у партизанске, активност Вуковића деструктивно је дјеловала на масе. Он је парти-

¹⁰² Исто, док. 67, Проглас ОК КПЈ Цетиње од 20. новембра 1941; књ. 4, док. 5, Извјештај Штаба Катунског батаљона из прве половине новембра 1941.

¹⁰³ Исто, књ. 4, док. 5.

¹⁰⁴ Крилаши — жандармерија у црногорској држави успостављена у новоослобођеним крајевима 1913. године. Назив су добили по грбу на какама који је имао облик крила.

¹⁰⁵ Зборник III, књ. 1, док. 58, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 13. новембра 1941.

зане јавно називао „балавим“ и другим погрдним именима, а када је на једној конференцији у Бјелицама прочитано *Саопштење* бр. 1 Главног штаба, у коме се говори о састанку представника Главног штаба са представницима италијанске војске и сепаратиста на челу с Петром Пламенцом у Мартинићима и разголићује улога Пламенца и осталих сепаратистичких вођа у Црној Гори, отворено је изјавио да Пламенац није издајник већ они који га тако називају „и потом са урнебесном псовком растурио цео састанак, пријетећи на сва уста, а затим сјутрадан отишао на Цетиње“.¹⁰⁶

Писање резолуција као форма иступања непријатеља народноослободилачке борбе почело се јављати и у другим крајевима. Тако се 24. октобра у Конаку појавила једна резолуција сепаратистичких елемената око Бутора Батрићевића, потпоручника црногорске војске, у којој се говорило „о разорној акцији комуниста и њихових агената“. Творци ове резолуције тајно су купили потписе за њу.¹⁰⁷ Почетком новембра сличну резолуцију написали су неки Вукчевићи у Љешанској нахији који су претходно појединачно сакупили 45 потписа за њу а затим су на једном скупу тражили од сељака да је прихвате. У резолуцији је изражена лојалност италијанским властима, осуђиван устанак и запријеђено свима који је не потпишу. Партизани су успјели да разбију ову акцију и скуп претворе у свој. Са скупа су упућени поздравни Врховном и Главном штабу.¹⁰⁸

У барском срезу активност непријатеља народноослободилачке борбе највише се испољавала у Црмници. Тамо је један број људи (Илија Томашевић, Мило-Бећо Пламенац и др.) отворено ступио у службу окупатора одмах послје јулског устанка, предводећи италијанске чете да хапсе, пале и злостављају родољубиво становништво.¹⁰⁹ У Доњој Црмници Мило Лековић, командир црногорске војске, организује „крилаше“, са којима врши претресе по кућама, хапси поједине сељаке и сл.¹¹⁰ Пред поступним порастом расположења за народноослободилачки покрет старији сељаци почели су одржавати посебне скупове „из страха да се по-

¹⁰⁶ Исто, књ. 4, док. 5, Извјештај Штаба Катунског батаљона из прве половине новембра 1941.

¹⁰⁷ АИИТ, 4218/IV 46—28/42, Записник о саслушању Бутора Батрићевића од 3. фебруара 1942.

¹⁰⁸ Зборник III, књ. 1, док. 58, Извјештај ОК КПЈ Цетиње 13. новембра 1941.

¹⁰⁹ АИИТ, 8284/VIII 1м—7, Власти за вријеме окупације у срезу барском — материјал Земаљске комисије НРЦГ за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

¹¹⁰ Исто; 8705/VIII 1г—7, Сјећање Драга Никића — материјал о Црмници: Суђење: на Цетињу, Пobjеда, бр. 38, од 12. августа 1945.

нове сличне ствари као послије првих акција“,¹¹¹ а неки Пламенци тајно су примили оружје од окупатора.¹¹²

У борби против народноослободилачког покрета сарадници окупатора прибјегавају и насиљу путем атентата на истакнуте руководиоце народноослободилачке борбе. Тако је једне ноћи почетком септембра петоколонишка заседа са чекала на Крсцу подгорском Блажа Јошова Орландића који је са једним другом ишао у ОК Цетиње и тешко га ранила бомбом. Орландић је ипак успио да умакне атентатору и да се спаси.¹¹³ Тридесет првог октобра италијански агент Нико Прентовић из Брајића, који је био примљен у Прекорнички вод Љуботинско-грађанске чете као партизан, извршио је атентат на неколико партизана. Тога дана Прентовић и група партизана из Прекорнице пошли су у шуму недалеко од села да наберу дрва. У једном моменту, користећи околност што су партизани оставили пушке док су брали дрва, Прентовић се вратио до пушака, узео једну од њих и убио Љуба Лаличића, члана Партије, који је служио за везу са Брајићима у јулском устанку. Одмах затим тешко је ранио Марка Вучковића а потом бадио бомбу са узвиком: Италијани! Трик је успио јер су партизани, који су се били разишли по шуми, помислили да се ради о наиласку Италијана. Зато су брже-боље похитали ка својим пушкама, дограбили их и почели да бјеже сваки на своју страну. Један од партизана узео је Лаличића на леђа „да га Италијани не нађу мртвога“. Заједно са партизанима изгубио се у шуми и Прентовић тобоже као да и он бјежи од Италијана. У томе се срио са Ником Роловићем, секретаром МК Бар, који је мало прије тога на путу за Црмницу навраћао код партизана који су брали дрва а сада се враћао да види што се догодило. Прентовић је испалио неколико метака из пиштоља у Роловића и он је на мјесту остао мртав. Затим је побјегао ка Брајићима гдје се јавио италијанској посади на Космачу и обавијестио је о извршеном задатку. У жељи да спасу свог плаћеника, а у немогућности да осигурају његову безбједност, Италијани су Прентовића са његовом породицом 1942. године пребацили у Италију.¹¹⁴

Разбијачки рад сарадника окупатора и других непријатеља народноослободилачке борбе принудио је руководство народноо-

¹¹¹ Зборник III, књ. 1, док. 39, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 31. октобра 1941.

¹¹² Исто, док. 58, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 13. новембра 1941.

¹¹³ Гојко Вукмановић, Непријатељ је ликовоа, Пobjеда, бр. 23, од 7. јуна 1959; АИИТ, 8705/VIII 1г—7, Сјећање Блажа Љутице — материјал о Црмници.

¹¹⁴ Зборник III, књ. 1, док. 46, Проглас ОК КПЈ Цетиње од новембра 1941; АВИИ, 4—16. к. 1676, Извјештај Штаба Батаљона „Бајо Пивљанин“ од 1. новембра 1941; АИИТ, 9464/IV За—58/41, Писмо Штаба Ловћенског одреда од 4. новембра 1941; Саопштење бр. 3, 1941, Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, књ. II, 306—307; Љубо Вучковић, Прве акције, Устанак народа Југославије 1941, књ. I, 343—344.

ослободилачког покрета да се активно окрене против тих непријатеља из домаће средине. Због тога се активност народноослободилачког покрета у великој мјери исцрпљивала у борби против домаће реакције. У почетку та борба је вођена углавном пропагандним средствима а касније, упоредо са јачањем народноослободилачког покрета, све више и средствима физичке силе.

Тешко је регистровати укупну активност партијског и војног руководства и свих активиста народноослободилачког покрета на плану политичке борбе против домаћег непријатеља. Ријетко је која политичка конференција одржана а да се на њој није говорило о издајничкој улози окупаторских слуга а многе су одржаване само у вези са тим. Летак МК Цетиње *Радницима, сељацима, омладини, свој поштеној јавности среза цетињског* с краја септембра и проглас истог Комитета *Народу среза цетињског* од 15. октобра посвећени су у највећој мјери популарисању борбе против непријатеља народноослободилачке борбе из реда домаћих издајника.¹¹⁵ Погибија Ника Роровића и Љуба Лаличића послужила је као посебан повод за масовно политичко разобличавање окупаторских слугу. ОК Цетиње је у вези са тим догађајем издао проглас *Народу среза цетињског и барског* у коме се у дијелу којим се обраћа партизанима каже: „Из вашег борбеног строја оку патор је преко домаћег изрода отргнуо два врла борца. Шпијуни и домаћа фукара су извршиоци овог мрског дјела, они су средство које треба да послужи окупатору за слабљење народне борбе, за цијепање народног јединства, зато нека одмах са ваше стране уследи праведна казна. То тражи поштена Црна Гора, то траже наши пали другови Нико Роловић и Љубо Лаличић, то траже све наше жртве, то је први услов народног ослобођења. Зато нека вашој пушци и десници руци не умакне нико ко ма на који начин слаби борбу црногорског народа. Данас је наступило вријеме да ископамо траг по трагу шпијунском и издајничком имену. Комунистичка партија ће повести још одлучнију борбу против окупатора и његових слугу, и тиме се најбоље одужити палим друговима Нику Роловићу и Љубу Лаличићу и достојно их осветити“.¹¹⁶ Са истом намјером иако за ограничену територију, ОК Цетиње је 20. новембра написао проглас *Катуњанима*. Мада је формално тај проглас представљао позив Катуњанима да ступају у партизанске јединице и припремају се за општенародни устанак, он је у највећој мјери био проузрокован незадовољавајућим стањем у Катунској нахији и потребом раскринкавања непријатеља народноослободилачке борбе у том крају. „Заузмите — каже се зато на једном мјесту у прогласу — оно часно мјесто у ослободилачкој борби црногорског народа које вам припада по

¹¹⁵ АИИТ, 400/II 5—2/41, Летак МК КПЈ Цетиње од 25. септембра 1941; Зборник III, књ. 1, док. 24, Проглас МК КПЈ Цетиње од 15. октобра 1941.

¹¹⁶ Зборник III, књ. 1, док. 46.

праву предака. Не заборавите да сте ви били у борби за истрагу потурица. Не заборавите да је ваша нахија одњивила такве див-јунаке као што су Ника од Ровина, Вук Мићуновић, Пеко Павловић и многе друге витезове који су се прославили херојском борбом против туђина. Па зар могу дозволити потомци тих хероја да данас, када се ради о новој истрази потурица, њихова пушка буде последња? Не, то нећете дозволити, на то вас обавезује свети аманет прадједова. Спремајте се за оружани устанак, набављајте пушке, чистите оружје, држите народне скупове, гоните оне који вас воде на пут издаје, ступајте у редове партизана, стварајте своје водове, чете, батаљоне, који ће силом оружја у светој ослободилачкој борби прославити дивно име Катуњана“.¹¹⁷

Прва половина јесени 1941. године донијела је и прве ликвидације непријатеља народноослободилачке борбе који су јавно сарађивали са окупатором. Карактеристично је да су те ликвидације отпочеле у ријечној општини у Црмници гдје су реакционarne снаге биле јаке и екстремне али гдје су и партијске организације биле јаке. Сарадњу са окупатором у овом периоду главом су платили у ријечној општини Ђоко Краљевић, Ђуро Костић и Лазар Петричевић¹¹⁸ а у Црмници Илија Томашевић, Митар Вукмановић, Мило-Бећо Пламенац, Божо Црнчевић и Рако Барјамовић.¹¹⁹ У новембру мјесецу убијен је један италијански агент и у Паштровићима (Мирко Павловић).¹²⁰

Рад за народноослободилачки покрет у Цетињу

С обзиром на специфичне услове у окупираном граду, активност за народноослободилачки покрет у Цетињу одвијала се на начин који се у много чему разликовао од оног на ослобођеној територији. Из истих разлога народноослободилачки покрет у Цетињу имао је своје фазе развоја које се нијесу увијек и у потпуности поклапале са фазом развоја народноослободилачког покрета у широј околини града (у срезу и даље). Ово у првом реду због веће зависности од окупаторских интервенција а затим и због у приличној мјери другачијег доживљавања догађаја. Објек-

¹¹⁷ Исто, док. 67.

¹¹⁸ Исто, док. 16, Извјештај МК КПЈ Цетиње од 1. октобра 1941; АИИТ, 9458/V 2—7/41, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 31. октобра 1941; 8475/IX 16—85/42, Писмо Народног војног суда у Подгорици од 9. августа 1942; Јанко Логичић, Развој и рад Комунистичке партије у Цеклину до 1945. год., Београд 1954, 45.

¹¹⁹ АИИТ, 9458/V 2—7/41 и 9474/V 2—10/41, Извјештаји Штаба Ловћенског одреда од 31. октобра и 20. новембра 1941; 78/III 3—36/41, Извјештај из Црмнице од око 18. новембра 1941; 4987/VIII 1г—4, Сјећања Блажа Марковића и др. — стен. биљ. 1951; 8705/VIII 1г—7, Сјећање Јова Томовића — материјал о Црмници; Пакао или комунизам у Црној Гори, бр. 5, 10.

¹²⁰ АИИТ, 318/V 2—3/41, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 29. новембра 1941.

тивни услови и шире потребе народноослободилачке борбе одређили су рад за народноослободилачки покрет у Цетињу у највећој мјери на остваривању задатака економске и обавјештајне природе. Може се рећи да су ове двије компоненте рада доминирале у току читавог рата, истина прва више у почетку, нарочито у другој половини 1941. године, а друга касније.

Још на почетку народноослободилачког рата Мјесни и Окружни комитет Цетиње одијенили су значај баш овакве врсте рада у окупираном Цетињу. Зато су се са највећом одговорношћу бринули о одржању везе са градом која је била основна претпоставка успјешне реализације замишљеног програма рада. Највећу заслугу за одржавање те везе, која је у 1941. години ишла преко Доњег краја и Кошарица и обратно, имала је партијска организација у Цетињу која се непосредно бринула о њеној реализацији. МК Цетиње је са своје стране упутио у Кошарице Луку Вујовића и Бранка Ломпара да из близине прихватају везу из Цетиња и усмјеравају њено функционисање. У почетку из Цетиња су изношене вјести и разна друга писана пошта, а касније све више и оружје, писаћи и санитетски материјал, одјећа, обућа и друга роба. Курир за везу била је Марица Ивановић, педесетогодишња жена из Доњег Краја, али су курирске послове доста често обављале и омладинке: сестре Марица и Киће Ивановић и др. Ове жене успјешно су обављале посао под ванредно ризичним околностима.¹²¹

У граду рад се одвијао у највећој мјери у оквиру организације НОФ-а (народноослободилачког фонда), која је, иако у основи организација економског карактера, у цетињским условима добила широко политичко обиљежје. Тачније речено, рад преко НОФ-а био је једна од најважнијих форми политичког рада Партије у масама. „Није било најважније то колико ће ко дати за помоћ, него да се што већи број људи укључи у рад организације и политички уздиже, да се преко ове организације подиже свијест људи у васпитању маса, иако је највећи број људи увијек настојао да што више да за помоћ“.¹²²

Градски одбор НОФ-а, који су сачињавали Војо Шобајић, Нико С. Мартиновић, Веселин Мартиновић, Мишо Ђеранић и Анђелија Зеновић, формиран је почетком јесени. До краја године у организацији НОФ-а укључено је цјелокупно одрасло становништво, изузимајући незнатан број непријатељски расположених елемената. Ради ефикаснијег функционисања организација НОФ-а била је подијељена на више одбора и пододбора. Подјела је извршена према територији, занимању и годинама старости

¹²¹ Исто, 4966/VIII 16—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. биль. 1951; Анђа Шпадијер-Њара, н. д., Устанак народа Југославије 1941., књ. I, 829.

¹²² АИИТ, 4966/VIII 1в—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. биль. 1951.

чланова НОФ-а, као и према посебним функцијама НОФ-а. Тако су постојали одбори за грађанство, чиновнике, официре и подофицире, раднике, омладину и жене, као и посебни одбори за незбринуте породице, за исхрану затвореника и за санитет. Одбори за грађанство били су територијални а укључивали су чланове НОФ-а који нијесу били обухваћени сталешким и другим одборима. Таквих одбора у ужем рејону града било је три: један за стари дио града, други за нови дио града и трећи за центар града (Балшића пазар). У ову категорију спадали су и одбори за Богданов Крај, Доње Поље и Груду, Доњи Крај и Бајице. И територијални и сви остали одбори били су подијељени на пододборе, у којима је радило по неколико повјереника који су непосредно контактирали са чланством. Тако на примјер одбор за чиновнике имао је два пододбора: један за чиновнике који су радили у бившој бановинској згради а други за чиновнике који су радили у згради бившег Владиног дома; одбор за омладину имао је пододборе за радничку, средњошколску и студентску омладину итд.¹²³

Економски ефекат рада организације НОФ-а био је значајан. Није могуће чак ни приближно евидентирати колико је новца, намирница, санитетског и писаћег материјала, одјеће, обуће и др. сакупљено и пребачено на слободну територију. Сигурно је да је тога било много и да се до материјала долазило на разне начине. Само једном приликом из Окружног суда издата су четири шапирографа, од којих су три послата на слободну територију а један је задржан за потребе у граду.¹²⁴ Већу количину овог материјала у неколико махова ставио је НОФ-у на располагање и књижар Марко Вујовић.¹²⁵ Санитетски материјал добављан је из болнице и апотеке, док су намирнице, одјећа, обућа и др. добављани најчешће путем добровољних прилога и куповином у трговачким радњама путем бонова које је окупатор давао у циљу рационалног снабдијевања, а коришћене су и друге могућности.¹²⁶

¹²³ Исто; Зборник III, књ. 1, док. 201, Извјештај Градског одбора НОФ-а у Цетињу за децембар 1941.

¹²⁴ Нико С. Мартиновић, Из окупираног Цетиња 1941, Омладински покрет 29. новембар 1954.

¹²⁵ Саопштио Филип Вајковић.

¹²⁶ Једном приликом Градски одбор НОФ-а поставио је захтјев владици Јоаникију да сав новац Црвеног крста, чији је он био председник, стави на располагање НОФ-у. Владика је то урадио и предао око 75.000 лира, које су послате на слободну територију и подијељене сељацима у околини Цетиња којима су Италијани били попалили куће. Другом приликом, опет у вези са захтјевом Градског одбора НОФ-а, владика је ћутањем одобрио да неколико људи утоваре на коња и однесу извјесну количину манастирског кромпира (Нико С. Мартиновић, н. д., Омладински покрет, 29. новембар 1954; АИИТ, 4977/VIII 1в—14, Сјећање Ника С. Мартиновића). У новембру мјесецу Градски одбор НОФ-а донио је одлуку да се од 37 м дрва, колико је имао на располагању, 20 м. размјени за намирнице или прода за новац ради подмирења одређених потреба на неком од сектора НОФ-а (АИИТ, 4480/VII 3—11/42, Дневник рада ОК КПЈ Цетиње).

Набавка путем бонова била је ограничена, али се прибјегавало мјерама да се она увећа на илегалан начин: бонови су често добијани на измишљена лица, продавци нијесу сјекли купоне грађанима кад су год то могли избјећи тако да се на исте купоне роба набављала по два или више пута и сл. Највише прехранбене и друге робе, а посебно новца, прикупљано је путем добровољних прилога грађана. „У граду је постојало такво расположење да је свако ко није хтио да се укључи у рад НОФ-а био жигосан од народа као италијански шпијун. Могло се тада ићи од куће до куће и тражити редом прилог за НОФ, а да не дође до денунције, а ако се десило да се од некога случајно није тражила помоћ одмах је постављено питање зашто се он заобишао, кад је од других тражено зашто се и од њега није тражило“.¹²⁷ На такво расположење грађана за давање прилога за НОФ указује и извјештај Градског одбора НОФ-а за децембар 1941. године у коме се каже: „НОФ у мјесецу децембру показао је прираст и у броју прилагача и у количини новца. Док је у мјесецу новембру прикупљено око 19.000 лира од 871 лица, дотле у овом мјесецу је сакупљено 23.284 л. од 1104 лица“.¹²⁸ Када се узме у обзир да је Цетиње у то вријеме бројило око 6000 становника односно око 1500 домаћинстава онда је јасно колико је цифра од 1104 прилагача велика, јер је представљала огромну већину одраслих грађана а поготово представника домаћинстава. Роба коју је НОФ прикупљао магационирана је код појединих породица у граду а главни магацин био је у бакалској радњи Илије Митровића.¹²⁹

Посебну улогу имали су одбори НОФ-а за незбринуте породице, за исхрану затвореника и за санитет, чије непосредне функције су биле од ширег значаја. Одбор за незбринуте породице старао се о помагању породица чији су храниоци погинули у народноослободилачкој борби или су били у партизанима. Средства овога одбора су била доста скромна, али он је и поред тога нашао могућност да у неколико махова помогне односне породице новчано или у храни, а једном приликом им је раздијелио и 17 м³ дрва.¹³⁰

Далеко ширу активност развио је одбор за исхрану затвореника, који је организовао свакодневно кување хране и слање на десетине а некад и стотине ручкова у затворе. У извјештају Градског одбора НОФ-а за децембар 1941. о томе се каже: „Одбор

¹²⁷ АИИТ, 4966/VIII 16—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. биљ. 1951.

¹²⁸ Зборник III, књ. 1, док. 201.

¹²⁹ АИИТ, 4977/VIII 1в—14, Сјећање Ника С. Мартиновића.

¹³⁰ Зборник III, књ. 1, док. 201, Извјештај Градског одбора НОФ-а за децембар 1941; АИИТ, 4480/VII 3—11/42, Дневник рада ОК КПЈ Цетиње; 4977/VIII 1в—14, Сјећања Ника С. Мартиновића; 4966/VIII 1в—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. биљ. 1951.

за исхрану је потпуно самосталан. Исхрана затвореника је стална. Број obroka је повећан“.¹³¹ Овај одбор је успоставио и редовну везу са затвореницима путем писама која им је достављао у запушачима флаша, у хлебу, шифровано на кутијама аспирина и на друге начине. У тим писмима затвореници су обавјештавали о политичкој ситуацији, догађајима у граду и др. На исти начин и затвореници су слали обавјештења о затворским приликама и разним потребама, тако да је веза била обострана.¹³²

Такође активно радио је и одбор за санитет, који је формиран касније од осталих. О замаху у раду и амбицијама овог одбора говори извјештај Градског одбора НОФ-а за децембар 1941. у коме се каже: „Новоосновани одбор за санитетски материјал је ставио себи у дужност стварање болнице од 50 кревета са апотеком. Сакупљено је прилично санитетског материјала и инструмената. Комплетна болница ће бити набављена до 1. феб.“¹³³ Поред прикупљања санитетског материјала одбор је организовао одржавање неколико санитетских течајева, чији рад је крајем 1941. године обустављен јер су предавачи ухапштени.¹³⁴

Ништа мање значајна од економске била је политичка активност која је спровођена у оквиру НОФ-а. Стална форма те активности био је идеолошко-политички рад, који је спровођен преко васпитних група, којима су руководили чланови и кандидати Партије и истакнутији скојевци. На састанцима ових група прорађивана су дјела из марксистичке литературе, затим чланци из *Народне борбе*, органа Покрајинског комитета, и *Саопштења*, органа Главног штаба, и други материјали. Биро партијске организације организовао је и свакодневно издавање радио вијести, које су умножаване у 60–70 примјерака. Број грађана који су добијали радио вијести прелазило је 1000, што значи да су их добијали сви чланови НОФ-а, с тим што је један примјерак вијести служио за 10—15 људи.¹³⁵ Вијести су растуране на разне начине. Понекад су дијељене по кућама као пошта, а читане су и на састанцима васпитних група.¹³⁶ Почетком 1942. године у радио вијести су уношена и разна обавјештења локалног карактера и краћи прикази о значајнијим догађајима, на који начин су претворене у неку врсту политичког билтена.¹³⁷

¹³¹ Зборник III, књ. 1, док. 201.

¹³² АИИТ, 4966/VIII 1в—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. биль. 1951; Димо Вујовић, Године ратне, Београд 1968, 72.

¹³³ Зборник III, књ. 1, док. 201.

¹³⁴ АВИИ, 6—3, к. 1955, Извјештај бироа партијске организације у Цетињу од јануара 1942; Нико С. Мартиновић, н. д., Омладински покрет, 29. новембра 1954.

¹³⁵ АВИИ, 6—3, к. 1955, Извјештај бироа партијске организације у Цетињу од јануара 1942.

¹³⁶ АИИТ, 4966/VIII 1в—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. биль. 1951; 4977/VIII 1в—14, Сјећање Ника С. Мартиновића.

¹³⁷ АВИИ, 6—3, к. 1955, Извјештај бироа партијске организације у Цетињу од јануара 1942.

Партијска организација је преко НОФ-а организовала прославе двадесетчетворогодишњице октобарске револуције и Бадње вечери, а извршавала је и разне друге задатке који су наступали од случаја до случаја. У оквиру прославе дана октобарске револуције, поред реферата који су читани на конференцијама и ужим скуповима, извршено је лијеplење летака на упадљивим мјестима у граду. Један такав летак залијеplен је на стубу на коме су Италијани свако јутро вјешали заставу.¹³⁸ Крајем новембра леци на италијанском језику, у којима су италијански војници позивани да се врате кућама и обрачунају са фашистима у својој земљи, лијеplени су на стубовима или убацивани у италијанске касарне. С обзиром да је преко ноћи пао снијег, те је већи број ових летака оштећен или уништен, акција убацивања летака у италијанске касарне поновљена је сјутрадан.¹³⁹ Доста често НОФ се старао о прибављању легитимација за људе који су требали да путују у друге градове и илегално извршавају разне задатке. Једном приликом око 15 оваквих легитимација упућено је у никшићки срез.¹⁴⁰ Везе којима је НОФ комуницирао са слободном територијом коришћене су за организовање бјегства појединих људи којима је пријетила опасност од хапшења.¹⁴¹ Појединачни задаци које су постављали МК Цетиње и Штаб Ловћенског одреда били су такође доста чести. Обично се радило о изради штампбиља, значака за Штаб Одрода, изради батаљонских и других застава, промјени југословенских новчаница за страну валуту и сл.¹⁴²

До краја новембра у оквиру организације НОФ-а радила је и обавјештајна служба. Њен задатак је био да прикупља податке о бројном стању и наоружњу непријтеља и његовим намјерама, о раду сарадника окупатора, о своједочењима појединих колаборациониста пред италијанским Ратним војним судом против припадника народноослободилачког покрета и сл.¹⁴³ Крајем новембра обавјештајна служба је издвојена као посебан задатак партијске организације, чиме је постигнута већа организованост у њеном раду и цјелисходније дјеловање. Тако је већ у децембру органи-

¹³⁸ АИИТ, 4966/VIII 1в—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. бил. 1951; 4977/VIII 1в—14, Сјећање Ника С. Мартиновића.

¹³⁹ Исто; АВИИ, 6—3, к. 1955, Извјештај бироа партијске организације у Цетињу од јануара 1942; Димо Вујовић, н. д., 85—86.

¹⁴⁰ АИИТ, 4966/VIII 1б—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. бил. 1951.

¹⁴¹ Нико С. Мартиновић, н. д., Омладински покрет, 29. новембар 1954.

¹⁴² Зборник III, књ. 1, док. 108, Писмо Штаба Ловћенског одреда од 3. децембра 1941; АИИТ, 182/III 2—3/41, Извјештај бироа партијске организације у Цетињу од 10. новембра 1941; АВИИ, 6—3, к. 1955, Извјештај бироа партијске организације у Цетињу од јануара 1942.

¹⁴³ АИИТ, 4966/VIII 1в—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. бил. 1951; 4977/VIII 1в—14, Сјећање Ника С. Мартиновића.

зовано систематско праћење истакнутијих квислинга и Мјесном комитету Цетиње достављени подаци о њиховом кретању и раду.¹⁴⁴

У Цетињу су као посебне радиле организације омладине и жена, али је и њихов рад увелико био подређен задацима које је постављао НОФ, који је на тај начин постао у неку руку свеопшта масовна антифашистичка политичка организација. Нешто више је као посебна политичка снага дошао до изражаја СКОЈ, нарочито преко акције коју је спровео за бојкот школа. Окупатор је настојао да отвори школе и путем пропаганде и примјене новог наставног плана и програма обезбиједи свој утицај на омладину, али у томе није успио. Од средњих школа Учитељска школа и Богословија нијесу могле бити отворене, а у Гимназији од 1089 уписаних ђака 601 је већ на почетку бојкотовало наставу. Само у вишим разредима од 325 уписаних ђака школу је бојкотовало 259. У току школске године наставу су напустили или су искључени још 91 ученик. Па и међу онима који су остали у школи један број је организовано радио на сузбијању проокупаторске пропаганде, на стварању недисциплине у школи, напуштању часова, саботирању учења италијанског језика и сл.¹⁴⁵ Такође је пропао и покушај окупатора да путем стипендија придобије студенте у Цетињу да наставе школовање на универзитетима у Италији.¹⁴⁶

У другој половини јесени нарасла је и војна организација народноослободилачког покрета у граду. Крајем новембра стигла је директива о проглашењу НОФ-а за мобилну партизанску јединицу, како је та директива популарно интерпретирана.¹⁴⁷ Уствари, на основу ове директиве формиран је Народноослободилачки партизански батаљон „Стаљин“, који је бројио око 400 бораца. Наименовање Штаба батаљона извршио је Вељко Мићуновић у Колашину, у присуству Милована Вујовића, секретара бироа партијске организације. Штаб Батаљона су сачињавали: Константин — Мујо Вујовић, командант, Милован Вујовић, политички комесар, Милутин Николић, замјеник команданта. Батаљон је имао три чете, подијељене на водове и десетине, и одговарајући командни кадар који је именовао Штаб Батаљона. Људство Батаљона положило је партизанску заклетву, након чега је уписано у мобилизацијски списак.

Основни задатак Батаљона „Стаљин“ био је да у моменту напада партизана на град дјејствује изнутра и заузимањем чворних тачака убрза ослобођење Цетиња. За такав задатак љу-

¹⁴⁴ АВИИ, 6—3, к. 1955, Извјештај бироа партијске организације у Цетињу од јануара 1942.

¹⁴⁵ Јован Р. Војовић, Школе на окупираној територији Црне Горе 1941 — 1944. године, Историјски записи, 1/1964, 81—87.

¹⁴⁶ АИИТ, 4966/VIII 1в—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. биль. 1951.

¹⁴⁷ Исто, 4977/VIII 1в—14. Сјећање Ника С. Мартиновића.

дство Батаљона припремало се, прикупљујући податке о јачини непријатеља, о његовим положајима и утврђеним тачкама, о моралном стању његових јединица и томе сл. Штаб Батаљона прaviо је скице непријатељских положаја, цртао топографске карте и скице у којима је уносио податке о локацији и распореду италијанских стража, митраљеских гњијезда, војних магацина, станова непријатељских официра и сл. и све то достављао Штабу Ловћенског одреда.¹⁴⁸

Крајем 1941. године Батаљон је, услед хапшења и интернирања једног броја његових припадника, прилично ослабио а до средине јанура 1942. године спао је на ниво чете. Отада је војна јединица у Цетињу фунгираола као чета све до њеног расформирања средином марта 1942. године.¹⁴⁹

Ловћенски НОП батаљон за операције у Санцаку

Врховни штаб НОП одреда Југославије одлучио је још у октобру 1941. да се 2500—3000 црногорских партизана пребаци у Србију у циљу пружања помоћи српским партизанима и формирања регуларних војних јединица.¹⁵⁰ Доласком Ивана Милутиновића у Црну Гору 5. новембра 1941. питање формирања одреда који је требало упутити у Србију јако је пожурено.¹⁵¹ С обзиром да је Главни штаб одлучио да одред претходно изврши неколико значајних задатака у Санцаку он је добио назив Црногорски НОП одред за операције у Санцаку.

Чим су добили директиву Покрајинског комитета и друга упутства о формирању одреда, Штаб Ловћенског одреда и ОК Цетиње предузели су мјере да установе колико бораца могу мобилисати за одред. На бази брижљиво прикупљених и провјерених података, Штаб Ловћенског одреда на савјетовању које је одржано у присуству представника Главног штаба Блажа Јовановића саопштио је да за одред може дати око 350 бораца. Пошто представник Главног штаба није био задовољан тим бројем на савјетовању је одлучено да се он повећа за још 50 партизана, „онако додјељујући сваком од батаљона да даде „још по пет“ или „још по десет“ изнад броја који су команданти батаљона могли дати“.¹⁵² Главни штаб није био задовољан ни са овим бро-

¹⁴⁸ Исто, 4966/VIII 1в—3, Сјећања Данице Мариновић и др. — стен. биљ. 1951.

¹⁴⁹ Зборник III, књ. 1, док. 172, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 23. децембра 1941; док. 196, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 31. децембра 1941; књ. 2, док. 39, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 22. јануара 1942.

¹⁵⁰ Исто, књ. 1, док. 26, Писмо ЦК КПЈ од 22. октобра 1941.

¹⁵¹ Исто, књ. 48, Извјештај Ивана Милутиновића од 6. новембра 1941.

¹⁵² Исто, док. 81, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 27. новембра 1941.

јем, па је тражио да Ловћенски одред за предвиђену сврху даде 450—500 бораца¹⁵³ а на састанку Бироа ОК Цетиње од 14. новембра, коме је присуствовао представник ПК, помињан је чак и број од 550—600 бораца.¹⁵⁴ Више оптерећен овим захтјевима него увјерењем о реалним могућностима Штаб Ловћенског одреда обавијестио је Главни штаб средином новембра да ће батаљон за операције у Санцаку бројити од 400 до 450 партизана.¹⁵⁵ У исто вријеме пред командама батаљона поставио је нове захтјеве у погледу броја бораца за одред, инсистирајући да се тражени вишак у што већој мјери надокнади добровољцима из реда људи који нијесу били у партизанима. Међутим, извјештаји са терена показивали су да масе нијесу спремне за одлазак у Санцак и Србију и да број људи који нијесу били у партизанима а пријавили су се за одред на читавој територији Ловћенског одреда износи тек око 50.¹⁵⁶ Стога су команде батаљона посредно или непосредно тражиле да им се првобитно предвиђени број бораца не повећава.

Штаб Батаљона „Царев Лаз“ у свом извјештају од 14. новембра о томе пише: „1. Одзив партизана добар, уколико се тиче илегалних.¹⁵⁷ Одзив љуства из легалних партизанских одреда по селима недовољан, лабав и слаб. 2. Одзив бораца изван легалних и илегалних партизанских одреда никакав. . . Народ је расположен за општи народни устанак, јер је убијеђен да се припреме изводе по плану и да устанак неће бити прије но што за то буде моменат. Маса до сада није знала да ће се њена оружана снага узимати у обзир сем за устанак. Због тога пут за Србију долази у незгодан моменат, тј. баш онда када се успјело да се народни редови збију не за одлазак у Србију, већ за оружани устанак у Црној Гори“.¹⁵⁸ Износећи став да из Батаљона не треба узети више бораца него што је првобитно било предвиђено, Штаб Батаљона указује да би у противном обеснажио политички рад на терену и да би активност пете колоне узела широког маха.¹⁵⁹

У Катунској нахији због јаког утицаја сепаратиста пропаганда за одлазак у Србију била је посебно непопуларна“.¹⁶⁰

¹⁵³ Исто, док. 57, Наређење Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 13. новембра 1941; док. 68, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 20. новембра 1941.

¹⁵⁴ АИИТ, 4480/VII 3—11/42, Дневник рада ОК КПЈ Цетиње.

¹⁵⁵ АВИИ, 29—5, к. 1675, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од средине новембра 1941.

¹⁵⁶ Зборник III, књ. 1, док. 68, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 20. новембра 1941.

¹⁵⁷ Односи се на партизана који су живјели у ближој околини Ријеке Црнојевића и који због близине окупаторског гарнизона нијесу носили легално оружје и партизанске знаке.

¹⁵⁸ АВИИ, 3—13, к. 1676.

¹⁵⁹ Исто.

¹⁶⁰ Исто, 29—5, к. 1676, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од средине новембра 1941.

У неким мјестима противљење мобилизацији изражавано је на тај начин што су сељаци изјављивали да ће ићи сви или ни један. Такав случај био је са Доњим Селима (Љуботињско-грађанска општина).¹⁶¹ Штаб Ловћенског одреда тражио је од Штаба Батаљона „Бајо Пивљанин“ да изведе на чистину став доњоселских сељака, „па ако и поред тога они остану при своме (што ће онда бити јасно да желе да нико не иде), онда повести само оне који су вољни и на које команда батаљона има право да рачуна“.¹⁶²

Све у свему првобитна процјена Штаба Одред о могућности мобилизације за одред била је у општој суми реална, с тим што је у неким мјестима (као на примјер у Доњем Цеклину) и она долазила у питање, али што се могло надокнадити нешто више пријављеним бројем бораца у другим крајевима. Тако се у барском и которском срезу поред првобитно предвиђених 56 бораца (26 у барском и 30 у которском) пријавило за одред још 19 бораца.¹⁶⁹

Рад на припремама око формирања Ловћенског батаљона за операције у Санцаку трајао је у просјеку једва недјељу дана. Већ 11. новембра Главни штаб је наредио Штабу Ловћенског одреда да Батаљон буде спреман за покрет, с тим што ће га о дану поласка накнадно обавијести.¹⁶⁴ Два дана касније Главни штаб је наредио да Батаљон до 18. новембра увече буде у селима Липе и Ораси и да одатле сјутрадан одмаршује правцем: Орије брдо — Сиљевица — Рујишта — Горњи Загарач — Долови — Загрета — Фрутак — Творило — мост на ријеци Зети код Слапа — Подвраће, гдје ће се прикључити осталим јединицама Црногорског НОП одреда за операције у Санцаку.¹⁶⁵ Штаб Ловћенског одреда је ово наређење примио 14. новембра око 15 часова и одмах је наредио да се чете које су чиниле састав Батаљона до 18. новембра увече окупе на зборно мјесто, изузимајући Катунску чету, којој је јављено да остале чете сачека у Горњем Загарачу, јер је тако добијала у времену односно дужини маршруте скоро 24 часа.¹⁶⁶

Скептицизам који је у приличној мјери владао код становништва приликом мобилизације људства за Батаљон као да је потпуно нестао када су чете кренуле на пут. Испраћај бораца приликом њиховог поласка од кућа био је ванредан у свим мје-

¹⁶¹ Исто, 7—16, к. 1676, Извјештај Штаба Батаљона „Бајо Пивљанин“ од 13. новембра 1941.

¹⁶² Зборник III, књ. 1, док. 59, Писмо Штаба Ловћенског одреда од 14. новембра 1941.

¹⁶³ Исто, док. 68, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 20. новембра 1941.

¹⁶⁴ Исто, док. 52.

¹⁶⁵ Исто, док. 57.

¹⁶⁶ Исто, док. 68, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 20. новембра 1941.

стима и представљао је праву манифестацију родољубља. „Свако је поздрављао партизанае — писао је о томе Штаб Ловћенског одреда — прављени су велики скупови по селима гдје се народ опраштао од партизана, села су колективно опремала своје борце, сачекивала и испраћала поједине чете а село Ораси, гдје ми нијесмо имали ни партизански вод, спремило је вечеру и преноћиште за 250 партизана и много помогло овоме Штабу око успјешног обављања потребних послова“.¹⁶⁷ Слично је било и приликом одласка чета из Ораха: „организовани испраћај је и од партизана који су пошли, и оних који су остали, као и од народа који је био окупљен на мјесту поласка, био врло топло и одушевљено примљен, и у једном заиста борбеном и дирљивом расположењу уз партизанске пјесме пала је команда и батаљон је пошао у предвиђеном правцу“.¹⁶⁸

Ловћенски батаљон за операције у Санџаку у првобитном саставу бројио је 357 бораца. По четама, формираним на племенској основи, којих је у почетку било пет, бројно стање је изгледало овако: Катунска чета 76 бораца, Љуботињско-грађанска чета, у чији састав је било и 5 бораца из Конака, 62 борца, Цеклинска чета, у чији састав је било и неколико бораца из Дорбског Села и Бокова, 73 борца, Соколска чета 71 борац и Приморско-црмничка чета 75 бораца.¹⁶⁹ Штаб Ловћенског одреда вратио је из Ораха 10 бораца ради потреба рада на терену, тако да је Батаљон при поласку бројио 347 бораца.¹⁷⁰ Касније је Главни штаб из истих разлога вратио с пута Ника Вучковића,¹⁷¹ а неколико бораца се због болести вратило кућама, па је батаљон у задњем саставу тј. приликом напада на Пљевља бројио 341 борца.¹⁷²

Штаб батаљона, који је формиран око 12. новембра, чинили су: Перо Ђетковић, комадант, Јово Капичић, политички комесар, Перо Попивода, замјеник команданта и Андро Ломпар, замјеник политичког комесара.¹⁷³ Команде чета су формиране уочи поласка Батаљона, али како је Батаљон на путу претрпио извјесну преформацију, јер су од пет чета формиране четири и један митраљески вод то су и команде чета претрпјеле извјесне измјене. Према новој формацији чете су биле састављене: Прва чета од

¹⁶⁷ Исто.

¹⁶⁸ Исто.

¹⁶⁹ Исто; АИИТ, 4971/VIII 1в—8, Сјећања Вељка Мариновића и др. — стен. билъ. 1951; Јанко Лопичић, Ратни дневник I, 144.

¹⁷⁰ Зборник III, књ. 1, док. 70, Наређење Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 20. новембра 1941.

¹⁷¹ Исто.

¹⁷² Исто, док. 84, Преглед бројног стања и наоружања Црногорског НОП одреда за операције у Санџаку од краја новембра 1941; Јован Р. Божовић, Партизански губици на Пљевљима 1. децембра 1941, Историјски записи, 4/1963, 621.

¹⁷³ АВИИ, 29—5, к. 1675, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од средине новембра 1941; Батрић Јовановић, н. д., 368.

бораца из Љуботињско-грађанске општине, Конака и Црмнице, Друга чета је била Цеклинско-добрска, а имала је и неколико бораца из Бокова, Трећа чета Катунска (у састав ове чете су били и 25 бораца из Цетиња), Четврта чета је била састављена од бораца из соколске општине, изузимајући Боково, и Црногорског приморја, и, најзад, митраљески вод комбинован од људства из свих јединица. Командни кадар чета у задњем саставу су чинили: Прва чета — Ђуро Радоман, командир, Војо Биљановић, политички комесар, Зарија Јоветић, замјеник командира, Ђоко Вукићевић, замјеник политичког комесара; Друга чета — Блажо Јанковић, командир, Јанко Лопичић, политички комесар, Милутин Пејановић, замјеник командира, Илија Костић, замјеник политичког комесара; Трећа чета — Саво Бурић, командир, Ђорђе Марковић, политички комесар, Мироје Павићевић, замјеник командира, Лука Иванишевић, замјеник политичког комесара; Четврта чета — Миленко Медиговић, командир, Ђуро С. Вујовић, политички комесар, Владо Аџић, замјеник командира, Нико Вуковић, замјеник политичког комесара.¹⁷⁴

Састав Батаљона већином су чинили борци од 13. јула од којих су многи били чланови Партије. Само из цетињског среза било је 75 комуниста у Батаљону (из ријечке општине 21, из щуботињско-грађанске 26, из бјеличке 3, из чевске 4, из цуцке 2 и из руководства невезаних за општине 4), што је представљало више од 1/4 укупног броја бораца из овог среза.¹⁷⁵

У погледу наоружања Батаљон је стајао на првом мјесту међу јединицама Одредом којем је припадао. Располага је са 311 пушака, 14 пушкомитраљеза са одговарајућом муницијом, 4 тешка митраљеза са око 10.000 метака, 269 ручних бомби и 41.190 пушчаних метака. Поред тога, многи борци су имали пиштоље, а неки и војничке ножеве. Ипак, то је било само релативно добро наоружање. Опрема бораца — одјећа, обућа и др. — била је углавном добра, а са храном је сваки борац био осигуран за 4 дана.¹⁷⁶

Оружане и диверзантске акције

Сјутрадан по одласку Ловћенског батаљона Окружни комитет одржао је пленарни састанак на коме је размотрио питање даљег политичког рада Партије и војне организације партизана

¹⁷⁴ АИИТ, 9511/IV За—77/41, Наредба бр. 1 Штаба Ловћенског батаљона од 7. децембра 1941; 4974/VIII 1в—11, Сјећање Илије Костића — стенопис. 1951; Ђоко Вукићевић, Ловћенски батаљон у пљеваљској бици, Устанак народа Југославије 1941, књ. II, 388.

¹⁷⁵ АИИТ, 64/III 2—5/41, Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 11. децембра 1941.

¹⁷⁶ Зборник III, књ. 1, док. 68, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 20. новембра 1941; док. 84, Преглед бројног стања и наоружања Црногорског НОП одреда за операције у Санџаку од краја новембра 1941.

која је била јако поремећена одласком преко 2/3 бораца у Санџак. На бази закључака са тога састанка написано је једно писмо партијцима у коме је указано на повећану одговорност партијских организација послје одласка великог броја комуниста са терена док је друго писмо написано бившим интернирцима, углавном омладинцима испод 18 и старијим људима изнад 50 година, који су се тих дана, на бази аменестије Пирција Биролија од 31. октобра, враћали кућама, у коме им је објашњена политичка ситуација о којој су у логорима обавјештавани од стране непријатеља.¹⁷⁷ Штаб Ловћенског одреда са своје стране наредио је командама чета и батаљона да правилно обавијесте становништво о путу Ловћенског батаљона и предстојећој борби црногорских партизана у Санџаку и другим крајевима земље, да партизане и народ припреме на предострожност „да не би били изненађени од непријатеља, који може покушати са репресалијама на села, мислећи да сада нема партизанског оружја да та села брани“, да предузму све политичке и војничке мјере за образовање нових партизанских јединица, у којем циљу им је посебно препоручено да развију политички рад међу бившим интернирцима, и др.¹⁷⁸

Расположење за народноослободилачки покрет у народу било је у константном порасту. О томе је Штаб Ловћенског одреда 27. новембра писао следеће: „Политичка ситуација и расположење народа много се измијенило од момента одласка нашег батаљона за Санџак. Одлазак наших партизана изазвао је оно што није успијевало да се постигне раније: покрет и мобилизацију читавог народа и његовог скупљања око партизана и њихових команди, те и њиховог политичког руководства. Иако је одзив непартизана био слаб, истог дана пошто је батаљон прошао селима, пошто се окупио и показао народу какве се снаге налазе у редовима партизана, почела су села да се скупљају, да траже наше команде, да траже штаб да приступе црногорској народној војсци. да се „организују“, како су сељаци сами називали своје приступање ослободилачкој борби. Овај покрет за „организовање“ највише се испољио у оним крајевима у којима смо до сада имали недовољно утицаја — један дио Љешанске и Катунске нахије. Од чланова Штаба (који) су били неколико дана по терену — са свих страна једнаки извјештаји: села колективно приступају војсци, бирају своје команде чета и водова, и спремају се за борбу и усанак. Катунска нахија, у којој до сада нијесмо имали нити једног примјерног и честитог партизанског вода, сада пружа сасвим другу слику. Тамо је био политички комесар Одредa и у току 3

¹⁷⁷ Исто, док. 81, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 27. новембра 1941; док. 104, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 1. децембра 1941; АИИТ, 4480/VII 3—11/42, Дневник рада ОК КПЈ Цетиње.

¹⁷⁸ Исто, док. 71, Наређење Штаба Ловћенског одреда од 21. новембра 1941.

дана тамо су три села у Општини чевској одржала своје скупове, посјећене готово од свих сељака, на којима су формиране сеоске чете, изабране команде, и та села упућена су путем ослободилачке борбе. Слични процес се развија и у осталим општинама Катунске нахије, село за селом се „организује“. За сада те масе сељаштва које су донедавно биле против ма какве акције на своме терену политички су на овом степену развоја: спремне су за устанак, ријешене су да не пусте окупатора да пљачка и пали, спремне су да даду велики број људи у случају сличном као што је био овај одлазак за Санцак — још нијесу спремне да поведу акцију против окупатора који би само пролазио њиховим крајем“.¹⁷⁹ Изводећи закључак из општег развоја догађаја Штаб Одредa процјењује: „Сазријевају субјективни услови за устанак и у нашем крају, што ће се силно манифестовати ускоро, послије првих резултата операција наших батаљона у Санцаку, за које је народ огромно заинтересован“.¹⁸⁰

Побољшање политичке климе омогућило је да се отпочне са оружаним и диверзантским акцијама против окупатора, од којих је прва изведена у Горњем Цеклину. Двадесет другог новембра једна италијанска патрола упала је ради пљачке у Горњи Цеклин. Јанко Машановић, борац Горњоцеклинске чете, отворио је ватру на ову патролу и убио једног непријатељског војника, након чега су се остали дали у бјекство. На касније тражење окупатора неколико жена је погинуло италијанског војника изнијело до цесте, одакле су га Италијани однијели у Цегине и сахранили.¹⁸¹ Сјутрадан су партизани из Доњег Цеклина, на челу са Андријом Пејовићем, замјеником команданта Одредa, извели једну акцију ка Скадарском језеру. Пажњу партизана све више је скретао саобраћај окупатора на Скадарском језеру који је непосредно или преко појединих својих сарадника из реда колаборациониста на релацији од Ријеке Црнојевића до Скадра и обратно обављао жив транспорт животних намирница и разне друге робе.¹⁸² На мету партизана на овој комуникацији наишао је Саво Газивода коме су Италијани омогућили слободу трговине и у том циљу ставили му на располагање бродић који је раније био власништво једне рибарске задруге. Газиводу су партизани са још три човјека ухватили на бродићу код Додоша, а затим су га са једним од тих људи (Никола Гринер, бивши бјелогардејски официр) убили, док су

¹⁷⁹ Исто, док. 81.

¹⁸⁰ Исто.

¹⁸¹ Исто, Борбе и акције наших партизана, Саопштење бр. 4 Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 7. децембра 1941; Нико Стругар, Сјећање на Машановиће, Политика, 12. јул 1954.

¹⁸² АВИИ, 3—13, к. 1676, Извјештај Штаба Батаљона „Царев лаз“ од 14. новембра 1941.

другу двојицу пустили. Робу на бродићу партизани су заплијенили, а затим су бродић потопили.¹⁶³

Крајем новембра, у вези са наређењем Главног штаба да се појача активност партизана у читавој Црној Гори у циљу спречавања Италијана да евентуално пошаљу појачања ка Пљевљима, изведено је неколико диверзантских акција на комуникацијама. Главни штаб је наредио Штабу Ловћенског одреда да партизани запосједну главне комуникације до 29. новембра у зору, а затим да приступе рушењу путева и кидању телефонско-телеграфских линија, да заустављају аутобусе и врше контролу путника на комуникацији Цетиње — Подгорица, да изводе мање демонстративне препаде на тврђаву Космач и истурене положаје око Цетиња и сл.¹⁶⁴ Касније је ово наређење кориговано утолико што је наређено да се демонстративне акције око Цетиња не изводе.¹⁶⁵ Штаб Ловћенског одреда наредио је командама батаљона и чета да до предвиђеног рока на комуникацијама Цетиње — Подгорица и Цетиње — Чево — Даниловград поставе засједе од по око 200 бораца које ће за вријеме од три дана спречавати кретање италијанских колона уколико овим комуникацијама буду ишле од правца Цетиња.¹⁶⁶ У том циљу од партизана батаљона „Царев лаз“ и „Бајо Пивљанин“ и око 50 бораца из Љешанске нахије формиран је комбиновани батаљон са сједиштем у Метеризима (команда батаљона повјерена је Штабу Батаљона „Царев лаз“), који је преузео обавезу држања засједе на комуникацији Цетиње — Подгорица, док је засједу на комуникацију Цетиње — Чево (на сектору Симуња — Ресна) поставио Катунски батаљон.¹⁶⁷

Двадесет девог новембра прекинуте су телефонске линије на комуникацијама Цетиње — Подгорица¹⁶⁸ и Цетиње — Будва,¹⁶⁹ а 30. новембра порушен је пут Ријека Црнојевића — Подгорица код Друшића у дужини од 53 метра и прекидана телефонска линија у дужини од 2 километра. Истога дана партизани из Црмни-

¹⁶³ Зборник III, књ. 1, док. 81, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 27. новембра 1941; док. 106, Извјештај партијског бироа за ријечку општину од 2. децембра 1941; док. 143, Писмо Штаба Ловћенског одреда од 16. децембра 1941.

¹⁶⁴ Исто, док. 70, Наређење Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 20. новембра 1941.

¹⁶⁵ Исто, док. 82, Наређење Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 28. новембра 1941.

¹⁶⁶ Исто, док. 78, Наређење Штаба Ловћенског одреда од 26. новембра 1941; док. 81, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 27. новембра 1941.

¹⁶⁷ Исто; АВИИ, 9—16, к. 1676, Извјештај команданта Батаљона „Бајо Пивљанин“ од 30. новембра 1941.

¹⁶⁸ АИИТ, 1097/V 3—8/41, Извјештај Штаба Батаљона „Царев лаз“ од 1. децембра 1941.

¹⁶⁹ Исто, 4969/VIII 1в—6, Сјећање Тома Војводића — стен. биль. 1951.

це на више мјеста прекинули су телефонску линију на комуникацији Ријека Црнојевића — Вирпазар — Бар.¹⁹⁰

Тредесетог новембра Штаб Одрета је наредио да се засједе повуку са комуникација.¹⁹¹ То је окупатору омогућило да до 1. децембра поправи пут и успостави саобраћај на комуникацији Цетиње — Подгорица.¹⁹² Иако Италијани овом приликом нијесу вршили репресалије, сељаци из Доњег Цеклина изразили су незадовољство што су изведене акције на њиховом терену, поготову када су сазнали да акције нијесу извођене у Љешанској нахији и Горњем Цеклину. Нарочито су се осјетили погођенима тиме што су љешански партизани учествовали у извођењу акција на њиховом терену, сматрајући то подвалом. Штаб Батаљона „Царев лаз“ није могао убиједити сељаке да се не ради о личним мотивима већ о наређењу Штаба Одрета. Командант батаљона предложио је зато Штабу Одрета да нареди љешанским партизанима да у што скорије вријеме изведу једну акцију на својој територији „да би се та сумња разбила и да би маса престала већ једном да своју сумњу базира на неучествовању Љешњана у прошлим акцијама“.¹⁹³

Диверзантска акција изведена је и у Катунској нахији, али партизани нијесу имали контакт с непријатељем јер он није пролазио овим правцем. Но, ускоро су се 25 бораца Катунског батаљона (Трешњевски вод), с командантом батаљона на челу, ангажовали на другој страни: према Рисну и Кривошијама.¹⁹⁴ На непосредно тражење штабова Граховског и Орјенског батаљона и захтјев Саве Ковачевића, команданта Никшићког НОП одреда и члана Главног штаба, Штаб Катунског батаљона је послао ову

¹⁹⁰ Зборник III, књ. 1, док. 106, Извјештај партијског бироа за ријечку општину од 2. децембра 1941; док. 133, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 12. децембра 1941; Борбе и акције наших партизана, Саопштење Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 21. децембра 1941; АИИТ, 1097/V 3—8/41, Извјештај Штаба Батаљона „Царев лаз“ од 1. децембра 1941.

¹⁹¹ АИИТ, 9490/IV 3а—68/41, Писмо Штаба Ловћенског одреда од 30. новембра 1941; АВИИ, 9—16, к. 1676, Извјештај команданта Батаљона „Баја Пивљанин“ од 30. новембра 1941.

¹⁹² АИИТ, 1097/V 3—8/41, Извјештај Штаба Батаљона „Царев лаз“ од 1. децембра 1941.

¹⁹³ Исто.

¹⁹⁴ АВИИ, 1—5, к. 1676, Извјештај Штаба Катунског батаљона од 4. децембра 1941.

групу бораца да садјејствује са папртизанима тих батаљона у борби против окупатора на њиховом терену.¹⁹⁵ Штаб Ловћенског одреда је касније дао сагласност за ову сарадњу и наредио да цуцки партизани остану на сектору Грахова и Кривошија док буде било потребно.¹⁹⁰

Dr Đuro Vujović

LE DÉVELOPPEMENT DU M. L. P. SUR LA TERRITOIRE DU
DÉTACHEMENT DE LOVČEN D'AÛT 1941. JUSQU'À
LA BATAILLE DE PLJEVLJA

RÉSUMÉ

L'offensive militaire des occupants italiens sur la territoire libérée, entreprise comme la réaction contre l'Insurrection du juillet 1941, a provoqué une grande confusion chez le peuple et même une vague anticommuniste. Les communistes avec leurs collaborateurs, organisateurs de l'Insurrection, furent obligés de passer en clandestinité. Mais cette situation ne dura pas longtemps. Très vite, après un seul mois, leurs contacts avec le peuple furent rétablis. Cela fut le symptôme que la disposition anticommuniste d'une partie de peuple n'était que le résultat d'une crainte momentanée, provoquée par les repressailles de l'occupateur. Pourtant le nouveau mouvement armé contre l'ennemi exigeait une activité persévérante et systématique des communistes dans les masses du peuple. Les résultats plus réels ne devenaient visibles qu'en deuxième moitié d'automne 1941. Dans cet interval on faisait les conférences dans les organisations du Parti communistes d'arrondissements et formait les nouveaux comités de ces organisations. En même temps on créait les premières formations militaires, nommées les détachement de guérilla, et constituées de 15 à 20 hommes. Un peu plus tard ces petit détachement grandiront en compagnies et bataillons. A la mi-octobre fut formé le commandement du Détachement de Lovćen avec les compétences du pouvoir militaire de M. L. P. pour les arrondissements de Cetinje, Bar et Kotor. Le Détachement de Lovćen avait en ce temps environ 500 soldats. Mais au bout du novembre il a dû

¹⁹⁵ Исто, 5—7, к. 1676, Писмо Штаба Граховског батаљона од 26. новембра 1941; АИИТ, 9479/IV 2а—29/41, Писмо Саве Ковачевића од 24. новембра 1941; Зборник III, књ. 1, док. 74, Писмо Штаба Граховског батаљона од 24. новембра 1941; док. 97, Писмо Штаба Орјенског батаљона од 30. новембра 1941.

¹⁹⁶ Зборник III, књ. 1, док 111, Наређење Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 4. децембра 1941; АВИИ, 1—5, к. 1676, Извјештај Штаба Катунског батаљона од 4. децембра 1941; Изјава Николе Поповића аутору од 9. децембра 1964.

donner 341 guerriers dans une formation commune du M. L. P. de Monténégro pour les opérations à Sandjak, où ce détachement pris part à la lutte ratée pour Pljevlja. Ce départ organisé des guerriers-partisans à Sandjak a stimulé la bonne disposition des masses pour l'insurrection. En même temps ce Détachement commence les diversions et actions armées contre l'occupateur.